
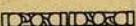

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

1. О ПОМЕН БРОЈУ „СРБА“.	
А. Вучетић.	str. 129
2. ЦИЦ.	
Ђуро Њ. Павићевић.	„ 134
3. * * *	
Aleksa Šantić.	„ 133
4. СВЕТЛИ ДАНИ (пјесма) (3).	
Маринко.	„ 139
5. АНЂЕО ЛЈУБАВИ (пјесма).	
Радомир Кр. Орлински.	„ 141
6. ЖИТКИ КРИСТАЛИ И ЖИВОТ.	
Vice Medini.	„ 142
7. GARIBALDI I NJEGOVO DOBA (4).	
Prof. W. baron Ljubibratić.	„ 154
8. ОЦЈЕНА.	„ 171
9. ВИЉЕШКЕ. — ВИЉЕШКЕ	„ 173

 Što prije započecemo djelom pisca svjetskog glasa:

Prof. D.ra I. MEČNIKOVA:

 Optimističko-filozofske studije

o

 prirodi čovjekovoj

preveo Dr. J. Kujačić i radnjom prof. W. bar. Ljubibratića

 Pojava Satane u literaturi

WWW.UNIL.BS

Луна Ћеловић

СРЂ БЕОГРАД СРЂ

Luka Celović

БЕОГРАД

Год. VII.
God.

ДУБРОВНИК, 15. маја 1908.
DUBROVNIK, маја

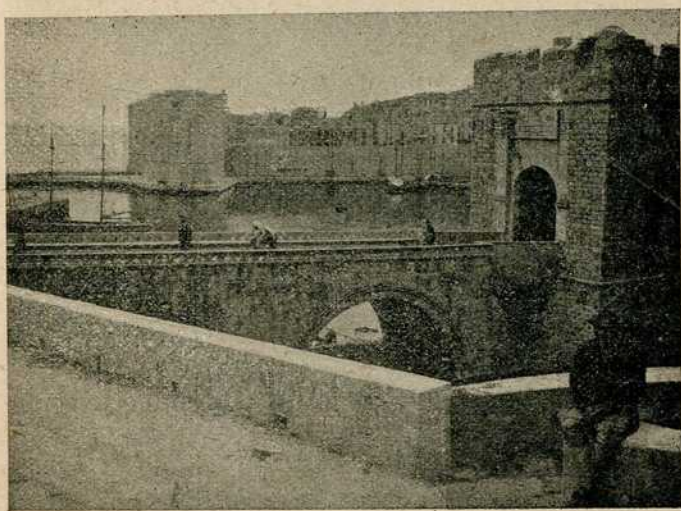
Бр. 9.
Br.

О ПОМЕН БРОЈУ „СРЂА“

пише А. Вучетић.

Овећа књига, која ће обузети нај мање 240 страница, у лијепој спољашњој опреми, и бити илустрована са преко шездесет слика, а објелоданиће је уредништво листа „Срђа“ као прво пет бројева ове 1908. године, који ће се моћи и напосе купити,

РЕПУБЛИКА БИБЛИОТЕКА

Врата од Плоча с луком.

то ће бити овај Поменброј или Споменица о паду дубровачке републике (31. јануара 1808).

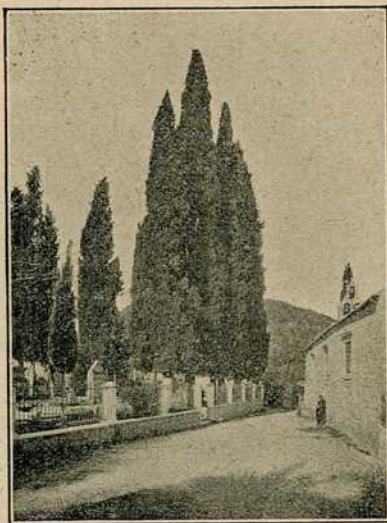
Помен број је красан вијенац миомирисног цвијећа, те га је свило велико народно коло дјевојака, момака, госпођа, зрелих људи и старца свезнадара, који пером владају, или старица, које памте народну пјесму. Сви су се у то коло ухватили да тим

миомирисним вијенцем овјенчају Љепотицу подно Срћа, те је кроз толико вијекова одгајала своје соколове и отпремала их да разносе глас о њеној красоти и врлинама у све наше крајеве и на све четири стране свијета. У колу су Банађани, Бокељи, Бошњаци, Црногорци, Далматинци, Дубровчани, Херцеговци, Хрвати, Истриани, Личани, Србијанци, Славонци и Сријемци. Међу њима је из туђине витез путник, те га је ова Љепотица, од давнине племенита, својим чаром опчарала. У колу се нашли с Дубровчанима Бањалучани, Биограђани, Хрватски и Сријемски Карловчани, Херцегновљани, Мостарци, Нишани, Пирођани, Сарајевци, Сплићани, Тузлањани, Задрани и Загрепчани и други с њима. Све Срби и Хрвати у једном колу. За тај вијенац приложили цвијећа и они, те сада за њима цвилимо, јер су међутим преминули!

У колу су и ти сиједи људи, те су оста-

ве древну нашу Атину. Ту су људи, те из манастирског заклона проматрају кроз ноћну тишину сјени давно преминулих великана и свећеници, те пјевају јунака или биљеже свезнадара оног доба и времена, или с игала проматрају тужним спомињањем дубровачко приморје. У колу су и јуначка млађана браћа, демократи из одаљених крајева, те се осврћу на културну будућност Дубровника и желе да што сами снују буде Граду срећно и берићетно. С њима је и жарки домородац, који прориче Дубровнику: „Радуј се сретном данку, и опет ћеш бити алемом на Балкану!“

Свети Михајло.

рјели на књи-зи и управља-јући згодама и незгодама на-шега рода и племена, па нас купе на за-једничку кул-туру, па и ти сиједи људи те нам зборе о 'царославним' књигама. У колу су и наро-дне узданице, које младена-чким жаром и-ли дјевојачким осјећањем сла-

У том колу мудар природњак ниже биље, те је везано са народним обичајима, као и друг му, који вјештим пером каже бјеснило сињег мора. Ту нам старинар каже последње новце, које је ковао пријашњи Дубровник и красотица, те нам слави стару везилачку умјетност дубровачких госпођа. А ево и оних, који нам приповиједају неке згоде и незгоде из дубровачке историје, као стољетну борбу Дубровчана с кугом, везе с Ђорђем Бранковићем, установе на корист невољника у Граду, пад републике, или нам из стољетне прашине доносе староставне књиге дубровачке властеле. Други нам бесједе о научњаку Брњи Кабоги, или нам зборе о филозофском умовању Руђа Вошковића,

Дубровник.

или о пољачком кнезу, те је дошао у Дубровник; а старац мудрог ријечи учи узданице свог рода и племена.

У колу је и дична кита приповједача, а међу њима из тужине витез путник блиста пјесничким надахнућем и нордичком маштом, кад прича о кнезу Душану и његовој Мирхи, кћери дубровачког кнеза. Властоски кмет прича дјечи доживљаје при оном паду у господаревом двору 31. јануара 1808., а други нам из далеког краја прича о Зану Катани, бјегунцу из Дубровника 1808. године; један нам приповиједа, како су жабе гракнуле на Францезе те их у бијег затјерале и како су Мљечани подземном тунџавом топова забринули учењаке, а други нам слика Личане.

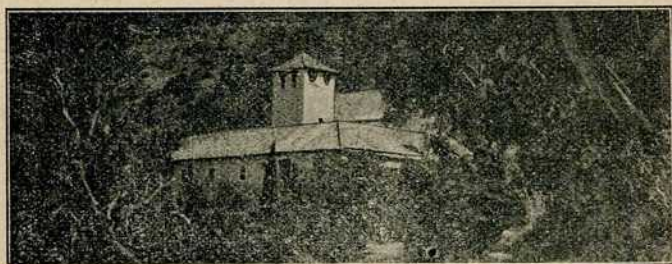
Један нам хумором описује супруга књижевника, а други утваре мужа, којег је морила љубав, а још други прича о жртви младог Шибенчанина за ослобођење браће од турског зулума за посљедњег устанка, те још један слика војника на Морави. Један поморац пако прича о згодама и незгодама дубровачког мрнара, кад је 1808. скинута дубровачка застава с брода.

Пјесници се овом приликом надахнули светим жаром, те Дубравко пјева о вијећању властеле у кнежевом двору оног кобног дана, кад у зборници :

„Дрхће жиљак у шамнини ноћној“

а властела

„Чуче муком покучене главе“.

Свети Јакоб.

Један предлаже да се селе, други самоубојство а трећи :

„Изумр'јеш !...“

те се и заклињу.

„И заклетвом при суну сунце“

„Ах од боли зайламини се огњем.“

Витез путник проклиње вухвенике превратнике, те су у Скочибусином двору сновали издајство, а клања се домороцима праведницима.

Други сада чуо да топови са Срђа поздрављају разоружање градских бедема и кличе :

„О салве Граде“ — А фајум се смије

и дозивље дјечака да иду до Михаљског гробља :

„У сјомен оног жалосног дана“

кад су 31. јануара 1808. Францези укинули републику.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

Један се тјеши да Дубровник није пао, јер :

„У свијешу сама груба сила пада.“

И други се тјеши као и он те каже :

„Ал искра свешта под њелом славним“

„можда тиња ишчекујућ данак“.

Пјесник из далеког српског краја пјева апотеозу гусала, које да су постале у рају земаљском од јаворове гране, гдје се Господ одмарао, те Адам, кад је из раја прогнан :

„Гусле гради од ње ствари“,

„Понда сједе према рају“

„Па све гуди и бугари“.

Дјак са Дунава не може да дође у Дубровник и бесједи

Гуслар.

Посљедња перпера дубровачка.

мутним облацима, који крећу пут мора, те по њима шаље поздрав Граду и вапи :

„Вај' оиши не могу, ѡздрав шаљем 'вако“.

Да у овом великом колу ода пошту древном Дубровнику, пјесник Хрват слави јунака из давне хрватске историје, а књижевница Српкиња пише да је „вјековима сједала на овом бедему славна Љепотица опремајући соколове у српски свијет.“

Из Напуља наш пјесник јадикује и каже :

„Што је љеша ошкад чемјрес ниче“

„Гдје је некад цвијешак славе цвао.“

Само смо летимице прегледали ово миомирисно цвијеће, а у вијенцу има још и других ружа.

Од слика које ће ресит Споменицу неке доносимо овдје на оглед.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

ЦИЦ.

Буро Ђ. Павићевић — Невесиње.

“
Чун се љуљну, он се трже
— оде санак пусти.“

Зима. Мрак се тек почео хватати. Немарно наслоњен на лијевој руци посматрам пуста огољела стабла, која се поред воде пружају. Слушам бурни шум ријеке, чија бјесомучна разузданост носи дрвље и камење, ненаситно гутајући милионе смијешаних пахуљица, са којима се понајприје вјетар проигра, па их тек онда пушта да се у води утопе, изгубе. Посматрам земљу заогрнуту бијелим плаштом, како под силним теретом уздише и стење.

Како то све подсећа човјека на минуло доба кад сва природа цвати и пјева. Суморно доба кад студен продире и кроз саме кости а моја душа јеца и плаче за пропалим временом бурног млађаног живота у домовини. А сада?

Колико је тек сада друкчије! Каква нагла промјена!... Почине живот зрелијег доба, живот усамљена човјека пустињом опкољена, живот без живота, без полета, самохран — живот у туђини. Бурна чудних мисли и страховитих слутња помамно се је подигла, као да хоће да и овај остатак младости сруши, обори. Прошлост!...

Оличена у нај љепшим визијама млађахног живота пуног радости, наде и идеала стоји преда мном. Шта хоће? ... Укоченим погледом посматрам и ћутим нијемо под страховитим притиском садашњости, којој она не остави ни трага у наследство.

За час се тргох из сањарија. И гле чуда! Поглед ми се заустави на једну суху гранчицу, коју су валови узели међу собом, титрајући се њоме око једног повећег камена. Она је гранчица, помислим, била некада свјежа, зелена и мирисна, а сада тако јадна и осушена изложена милости и немилости оних безосјећајних валова. Да је није какав помамно вихор скрхао или

човјечија рука немилосно отргла од матере земље, она би још дуго година свјежа и зелена пружала угодан мирис, који надахњује атмосферу; често би још која птичица нашла на њој починка и својим умилним гласом увеличавала химну природе.

Машта се све бујније развија и за час рађа упоређење двају живота. Одвратна слика, да човјека подиђу мрави... Зажмурим хотимично и последије дуге борбе једва на њу заборавим.

Рој мисли лутао је по читавом хоризонту и ја се надох у непрегледном мору илузија...

*

На пољу се чује силан пуцањ из пушака. Ори се пјесма у сусједној кући, коју танки зид од наше раставља. Наивна дјечица пјевају веселе пјесме и чисто чујем како се мала Олга губи у тропару Рождества, коме не може да ухвати крај. Ја са брацом сјео поред огњишта, на коме се ватра тако разбуктала, да човјеку изгледа необична обична вечер — осим на бадње вече.

У наглom приповиједању нижем све важније доживљаје у туђини и све што се већма примичем крају, који је иначе још далеко, далеко, та наглост све јаче расте...

— Но шта је, прекиде ме браца, што се тако журиш, као да те когод гони?

— О не, браца, ја ти волим све све исприповиједати, али знаш — само у четири ока. Знаш то су ти чудне приче: туђина, муке, патње, па младост, бурни живот, разни дожив... .

— Пост!, опет ме прекиде метнув пост на уста. Ево их гдје иду; имамо времена, вели, наши су дани.

Мама и Олга бијаху већ ту. Сретна и блажена сидјела је за пуном трпезом између два сина. Ово јој је прво весело бадње вече последије толико година. А мала Олга не скида очију с мене. Поглед јој је више љубопитљив, рекао би да не вјерује да је онај исти „бата“, који јој је увијек куповао чоколаде. Како је порасла, колико се пружила, као да није више она мала четворогодишња „Олгица“, која је више плакала него спавала. Да, вријеме ствара велике промјене, којима се морамо више пута и нехотично чудити.

Вечера бијаше свршена. Поновисмо стару игру, у којој је Олгица и сада последије толико времена главну улогу играла. Али се игра некако не доврши као што је то некад бивало.

Остављен за час у самоћи предам се нај слаћим сновима . . . У домовини сам. Далеко једампут од туђине, од свјетских ме-тежа, усред моје куће, поред онога старог огњишта гдје сам хи-љадама пута немарно дријемао и безбрижно спавао ; код брата, матере и Олгице, у близини својих пријатеља и нај интимнијих другова — у мору блаженства. Једва чекам да осване Божић, па да се вијнем околицом, која ће да пробуди у мени свијет нај љепших успомена. Заиста ће то бити мој нај веселији Божић !

— Је ли, сине, ти не смијеш више ни помислити да оставиш своју маму, брацу и секицу, своју драгу отаџбину ; да се удаљиш од грובה својих предака, који већином за њу живот жртвоваше ?

То бијаше онај исти глас, под чијим сам упливом некада облигатно стрепио покоравајући се безусловно њеној вољи, која за мене бијаше изнад закона.

Глас материн изгледаше ми за чудо необичан, храпав, др-шћући глас, који одаваше страх, зебњу и неко напето очекивање.

— Не, никада не ћу више оставити овај дом, отаџбину своју, за коју је немогуће жртвовати се у туђини. Она је мени мила и драга као и ти мама ; она ми је нај већа светиња, — а и синови су њени сада друкчији, бољи и праведнији са више љубави, признања и осјећаја према жртвама објести, злобе, вар-варства и неправде. Али . . . Ах! . . .

— Закуни се ! заповједним тоном прекиде ме она.

Као мраморна статуа дуго сам клечао пред њом. Клечим пред матером а преда мном се устремио свијет питања. Њихов је глас бучан, страшан, ужасан. Ћутим, дршћем и слушам : Зашто си се вратио ? Знаш ли да је ово онај исти свијет пун злобе и неправде ; пакостан и сујетан ; свијет окружен оним истим поро-цима, који те из његова круга истиснуше ?

— Знаш ли да ће борба за права и једнакост — борба за опстанак бити још тежа и мучнија. Јер . . .

— Закуни се ! — понови материн глас.

Чудна хармонија, коју су стварала она паклена питања за-једно са гласом одлучне воље материне, бацише ме сред лаби-ринта. Демонска хармонија !

Наваливања зачестала једна иза другог. Заклетва се тражи, али мјесто сваког одговора чује се само јецање праћено дубоким уздасима, који као да опомињу на кајање, на горко кајање.

— Домовина! домовина! — рече браца звонким гласом, који као да очекује извјесну побједу.

— Да, домовина, понови матер. Закуни се!

— Али мама...

Завичају, мили крају,

Ко те не би љубио?

заори се пјесма пред вратима, која се ненадно широм отворише.

Читава гунгула. А све само они најмилији пријатељи и најинтимнији другови. Ту је и тетка, она иста добра и весела тетка, чија назочност из „принципа“ — како би то она рекла — мрзи монотони живот и тишину.

Одушевљењу, пјесми и разним запиткивањима не бијаше краја. О здрављу положих рачун а за остало рекох: сутра прексутра.

— А заклетва? — Ах сине ја те преклињем! Наста гробна тишина. Свак занијемо, као да би хтјели наћи кључ заго-нетке, која у заклетви лежи. Нијему тишину уздрма опет теткин умиљати глас

Сјело сунце, стигло вече

заори се из петнаест грла. Некако достојанствено устадох. А они сви упрли погледе у мене.

— Заклињем се! рекох свечаним одлучним гласом. Заклињем се, да не ћу никада више оставити огњиште своје, своју домовину!

— Ура! Живио! Наста опет необично весеље, а пјесма се ори као гром.

Па ипак, пловећи „по тој реци од милина“ ја стојим опет пред једном замашном заго-нетком. Не могу никако да се помим са особитим чуђењем, које је изазвала оваква нагла промјена. Чудан гигантски скок! Рапидни пријелаз из биједи и очајања у туђини, сада у радост и весеље, које је поплавило мој стари дом.

— — — — —
 Хеј Гргуре, ти спаваш! — лупи ме неко прилично по рамену.

Тргох се и, протрљах очи, погледах око себе.

Циц!...

Велико разочарање... До мене сједаше мој друг, с којим сам се најприје упознао, кад сам дошао у туђе мјесто.

— Ах! — уздахнух и укоченим погледом, пуним меланхолије, гледах у њега.

— Какви су то снови били, који су те за овај час начинили правим чудовиштем? Јамачно си сањао нешто лијепо, убаво, ха, а овамо ништа по сриједи ха, ха, ха — Циц је ли? Дакле у Морфејевом наручју? Но, хајде устај, моји те очекују.

Шум ријеке, која је испод прозора носила дрвље и камење, подсјети ме на нешто. Бацим поглед доље, али оне гранчице више нема...

Боже, гдје ли је она сирота жртва!? Јамачно ће превалити читав простор ријеке, а валови ће је завитлати тамо амо, док се најзад не изгуби у какву већу воду. Тамо ће иструнути и њен ће живот тако неопажено завршити у непрегледној морској пучини.....

* * *

Aleksa Šantić.

Ustani i preni i pohodi one
Što nevoljno cvile sa surovih puta;
Njih, pogledaj eno, kao stoku gone, —
Zar ne vidiš rane od željeznih knuta?

Je li ti u duši žar veliki Hrista,
Bije li ti srce vrlošću čovjeka,
Vjeruješ li Slovo što Istinom blista
I u slavu Oca teče kô rijeka:

Ne odvrati lice! Pruži ruke svoje
Onima u jarmu što kukavno stoje
I čekaju sunca kroz maglu i oluj!

Pomozi i spasi! Nevolju spriječi!
Izgrli, izljubi; rane izliječi
I ridaj i plači i sa bratom boluj!

Светли дани

— Маринко. —

— 3 —

мојој ОЛГИ.

VI.

Ноћца легла на земљину груд.
 Мрак у пољу, мрак у селу, — свуд.
 Ал' у мојој кућици још не ;
 Две звездице у њој сјају, две,
 Мога злата, мог анђелка, мог,
 Из свог раја ког ли посла Бог.
 Хај, диван је њихов рајски бај,
 И светлости њине топли сјај,
 Што озари све зидове, све,
 И међ нима две собице, две,
 И загрија скромни овај дом,
 Па сад прави рај у гњезду мом.

VII.

Праска зора . . .
 Више тамних гора
 Мрак се губи,
 И сунце већ руди
 Златом сивих облачића сплет.
 Исток руди,
 И из санка буди
 Трудну земљу и сањиви свет.
 Исток руди . . .
 А на мојих груди
 Сунце моје слатким сном још спи.
 Устај, лане,
 Устај, мио дане,
 Срце игра и крв млада ври !
 Дед усташца и очи и груди,

Испод срца ухвати ме туди,
 Са усница да пијемо сласт!...
 Љуби, љуби много, силно љуби,
 Врела док ме не сажеже страст.

VIII.

Бура бесни, огањ небо пара,
 За облаком облак се раствара,
 Киша лије — свака душа жива
 У топло се гњездо журно скрива.
 И моје је лане дотрчало,
 На душеке легло, задрхтало,
 Драгог звало, на груги му пало,
 И на срцу његовом заспало.

*

Смирише се стихије помамне
 Под оловним плаштом ноћи тамне.
 Сан од гњезда до гњездашца крочи
 И уморном свету склапа очи...
 Лане моје слатким сном већ снови,
 Лева рука под главом почива,
 А десница мога чистог злата
 Савила се драгом око врата.
 Над постељом игра жишка бледа
 Свечаније све ми сад изгледа:
 Гле, како је пуна ова соба,
 Од које сам бежђ, кђ од гроба,
 Да у лудо трошим младе дане,
 Бекријањем несретним троване,
 А сад у њој — срећо моја жива! —
 На душеку вас свет ми почива.

Анђео љубави.

Радомир Кр. Орлински. — Бар.

С двери из кандила златног шири се мирис измирне,
Вије се к сводима храма, кадећи вјековне ст'јене,
Стубове у лету томе мермера бијелог дирне,
Дим гдје се диже к'о сјене,
С кандила када се крене.

Свемиром мрачнијем свуда царује тишина света,
Копреном поноћи зав'јен свијет уњихани ћути;
Блиједи призрак се јавља, небеску свјетлост да срета;
Земљини најдаљи кути
Пјесму ће љубави чути.

Сјајном огрнут одором анђел из рајскога стана
Праћен уз гласове труба лети кроз свемир свуд пусти,
Символи свети га красе: небеског финика грана,
Палма и ловори густе...
Храму се анђео спусти.

Умилним звуцима анђел сањиве духове буди,
Крилама сневе разгони, кадећи одаје мирне;
Љубави светијем огњем осјени свијету груди,
Смрзла му уста додирне
Капљицом божије смирне.

Анђео свемира вјесник клекну на свјештено мјесто —
Пропјева љубави химну душа му небом озарена;
Ничице уснама таче свемоћне истине престо,
Љубав тога се трена
Испуни сва васелена. —

ŽITKI KRISTALI I ŽIVOT.

Piše Vice Medini — Čilipi.

U broju 16. „Srda“ prošle godine pod naslovom: „Živi li kristal?“ saopćio je gospodin Eduard Miloslavić jedan svoj članak, što ga je inače kao predavanje čitao na sjednici hrv. akad. društva „Jadran u Beču“. Članak se bavi životom kristala na osnovu istraživanja i otkrića profesora Ota od Schrön-a u Napulju. Pisac je, kako sam kaže, naumio „da u kratko prikaže glavne tačke Schrönove teorije, jer misli da će time mnogim čitateljima donijeti nešto sasvim nova, što će ih zanimati, a osim toga i uputiti ih na jednu novu granu biologije, na život kristala“.

Stvar među tim o kojoj piše vrijedni gosp. Miloslavić i odviše je zanimiva a da ne bi zaslužila da se na nju osvrnem. Tu se radi ništa manje nego o riješenju velike, dosad od znanosti ne riješene „zagonetke“ o postanku organskog života na našoj zemlji. Pitanje doista vele znamenito već samo u sebi, a još znamenitije obzirom na posljedice što su u svezi s riješenjem toga pitanja. Pomislite samo: što ni *Schaaffhausen* sa svojim „protococeus“-om, ni *Häckel* sa svojim klasičnim „Autoplassom“ i „Bathybius“-om; što ni *Schwan* ni *Charles Robin* sa svojim t. zv. „blastem i cytoblastem — teorijama; što ni *John Butler Burke* u zadnje vrijeme sa svojim „radium“-om, što u jednu riječ, svim naprezanjima moderne znanosti ne bi bilo pošlo za rukom da otkriju, to bi bilo uspjelo profesoru Schrönu pronaći u t. zv. žitkim kristalima. Po njemu pitanje o mogućnosti samoproizvođenja živih bića iz anorganske materije — generatio aequivoca — bilo bi konačno riješeno; stari aksiom engleza Karvey-a: *omne vivum ex vivo*, zamijenjen dva vjeka kasnije od utemeljitelja celularne patologije Rudolfa Virchow-a sa modernim temeljnim biološkim načelom: *omnis cellula ex cellula*, popunjenim od W. Flemminga (1885) i Bove-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Yris-a (1903) sa sličnim aksiomima: „*omnis nucleus ex nucleo*“
 i „*omnis chromosoma ex chromosomate*“ — bio bi sasvim obo-
 ren naj novijim Schrönovim aksiomom: „*Omnis formatio orga-
 nizata ex plasmate. Omne vivum ex plasmate*“.

O istinitosti toga Schrönova aksioma regbi da je gosp. Miloslavić posve uvjeren, jer sabravši konačne rezultate istraživanja napuljskog profesora o životu kristala, pri zaključku svoga članka piše ovako:

„Tri znatna momenta opazili smo u pretkristalinskom stadiju, naime postanak jedne plasme, diferencovanje celulá i pojavu središta sile. U pretkristalinskom stadiju nalazimo *jednu neoporecivu i neosporivu činjenicu* t. j. *generatio aequivoce*: u sasvini homogenoj soluciji jedne soli nastaju petrocelule, tipični momenat pretkristalinskog stadija. *Sada ne treba da više pitamo, kako je nastala prva celula. Ova činjenica obara one dogme, koje su postavili Redi i Virchow.* Schrön otkri dakle „*generatio aequivoce*“ u mineralnom svijetu, *što je znanost uzalud kroz vijekove tražila za živinski i bilinski svijet.*¹ Ona je u svemiru naj naravniji, naj jednostavniji i naj rašireniji način postajanja“.

„Schrön — nastavlja gosp. M. — pokaže još da opstoji jedna sila, koja materiju organizuje, uređuje i vlada, da je dakle materija ovoj sili podvrgnuta. Znanost pakó poznaje samo one sile koje su ovisne o materiji. Ova sila je skopčana sa materijom i pojavljuje se u isto vrijeme s njom. Ova sila upliva na topografsko razređenje materije i različita je od svih onih sila koje su dosada od znanosti opisane. Ona se pojavljuje kod kristalogeneze soli kao jedan radijalni centrum ili kao jedna upravna lineja ili kao aksa jednog kristala. Schrön je ovu silu fiksavao na fotografskoj ploči srebrnog bromira, što pak nije moguće u svakom času. Ovu silu nazva on *dinamogen* a materiju samu *protogen* i postavi tako hipotezu dualizma materije. Proces postajanja je monističan za sva živuća bića. Kristal nam dakle dava znakove života. Tijekom vremena ugase se njegove životne snage i energije i on postaje samo jedna mrtva supstanca s biološkog pogleda, ali on spada još uvijek pod *zakone kemično-fizične*“.

¹ Što je ovdje kursivnim slovima, mi potertasmo.

Ovako pisac članka „Živi li kristal“. — Meni ovdje nije na umu da, postavljajući se na stanovište kršćanskog teologa, kritizujem gornja izvodenja napuljskog profesura, kako su nam prekazana od domaćeg našeg referenta. Primjetit ću samo da Schrönova nauka o monističkom postajanju svih živućih bića, kao i njegova teorija o dualizmu u samoj materiji, nije nova, nego već prilično stara. Būe ner sa poznatim svojim „Kraft und Stoff“ (što odgovara Schrönovu „dinamotogenu“ i „protogenu“) a Ernst Häckel sa svojim monizmom, to jest naukom koja poriče bitnu razliku između Boga i prirode, rekli su više manje ono isto što i učeni napuljski profesor. Tendencija je očevidna, biva ide se za tim da na podlozi uvijek ponavljanih a do sada uvijek izjalovljenih znanstvenih pokusa dokaže se nešto, što, kad bi se baš dokazalo, oni koji to dokažu cijelit će da se postajanje prvi organizama na svijetu može protumačiti sasvim prirodno, a da se za to ne treba uteći kakvoj višoj izvansvjetovnoj sili — osobnom Stvoritelju, pokle — kažu — znanost ne pozna drugih silâ izvan onih koje su skupčane s materijom.

Organski život — umuje Häckel i učenjaci njegove škole — na našoj zemlji već postoji, dok prije, kad se zemlja nalazila u užareno-rastopljenom stanju, postojao nije. Moralo je dakle biti neko vrijeme kada, pod osobito povoljnim fizičko-kemičkim opstojnostima, razvio se prvi primordijalni plasmat iz anorganskih ugljičnih spojeva. S toga — zaključuju — pretpostavka samoproizvođenja (Urzeugung) jest nuždan postulat znanosti.

Medu tim važnost pitanja nije u tome, da li su prvi organizmi postali iz anorganske materije, to će rado svak priznati, nego u tome da li je anorganska materija mogla *po sebi i po vlastitoj snazi* proizvesti prve organizme. Ovo zadnje ne može nikako da bude „postulat znanosti“, pokle stoji u očevidnoj opreci sa činjenicama. Pa sve i da bi nam prof. Schrön za mineralni svijet bio dokazao ono što, po priznanju samog gosp. referenta, za životinjski i bilinski svijet nije još nikome uspjelo da dokaže, naime da je „samoproizvođenje“ stvarno moguće, kršćanski teolog ne bi mogao imati ništa proti tome, on je dapače vrlo daleko od toga, da od „generatio aequivoca“ napravi

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

„vjersko pitanje“, kad se znade da naj veći učenjaci toli živovjernog srednjeg vijeka držali su slična samoproizvođenja mogućim. Za nas „generatio aequivoca“ nije nikakav „znanstveni postulat“, ona je za nas u prvom redu prosti prirodoslovni problem, prama kojemu mi stojimo tako ravnodušno, da ćemo je poprimiti u onaj isti čas kad nam bude *dokazana*.¹ Uz to mi znamo vrlo dobro da oni, koji se na tim pokusima trude, sliče onome koji se znoji da pronade „kvadraturu kruga“. Znanstvenu neodržljivost „samoproizvođenja“ naj bolje je iskazao glasoviti biolog *Oskar Hertwig* u svojoj „Allgemeine Biologie“ (1906. str. 263) ovim riječima: „I pri sadanjem stanju prirodoslovnih znanosti malo je nade, da će komu istraživaocu uspjeti proizvesti i naj prostije živo biće na umjetni način iz nežive tvari. On stalno u tome nema više izgleda na uspjeh, nego što ga ima *Wagner* u *Göthe*-ovu *Faustu*, dok se muči da u retorti svari „homunculusa“.

U krugovima prirodoslovaca malo je koje ime više glasa steklo, kao što je ime glasovitog engleskog fizika lorda *Kelvina* (prije *Thomsona*), pa i u ovom pitanju o „samoproizvođenju“ on može s pravom vrijediti kao autoritat. Nedavno (1906) je on držao slušateljima „Medical School-a“ kod bolnice sv. *Jurja* u Londonu jednu besjedu, iz koje hoću da ovdje glavne misli navedem. On je kazao: „Moderni liječnik valja da bude prirodoslovac, i, što je više, on valja da bude filosof. Temelji liječničke znanosti jesu doista čisto materijalistički, ali pripadaju svijetu sasvim drugom, nego što onaj što tvori njezin glavni predmet, biva: svijetu života. Nek se niko ne umišlja da će ikoji „hokuspokus“ s električitetom ili gustim tekućinama na svjetlost iznijeti živuću celulu. Krasnih i interesantnih proizvoda postiglo se je nazad malo vremena na području otprije zvanom „organske hemije“, pri čemu je jedan veliki francuski hemičar bio preuzeo vodstvo. Ovo doista nije prigoda za predavanje o granicama između organskog i neorganskog. Ipak je interesantno da se znade, kako one tvari te pripadaju općoj klasi hranivih sredstava, kao što su šećer i alkohol, mogu biti s novā satvorene iz njihovih hemičkih sastojina. Nu mladi du-

¹ Prof. Dr. *Pohle* u članku „Monismus und Urzeugung“ (Magazin f. volkstüml. Apologetik, Jahrg. VI br. 1.)

hovi nek se ne puštaju zavesti od fantastičkih prikaza dnevnika, koji sljepare tvrdeć da pošto je na taj način Berthelot napravio hraniva sredstva, mogu i oni napraviti živa bića, ili uopće da ima nade eće u laboratoriju pronaći postupak, po kome će se živo biće moći začiniti, pa bilo to i naj manji zamet bakterija ili išta manjega jal većega. Apsolutna razlika postoji između kristalâ i celulâ. Sve što se kristalizuje može hemičar napraviti; ništa, što god se približuje celuli jednog živog bića, nije nigda bilo napravljeno. Cijeli posljedak golemih napora, naj zapletenijih i naj opširnijih istraživanja od strane Huxley-a, Hocker-a i inih istraživalaca sadašnjosti, kao i od strane nekih njihovih preteča iz 19. i 18. vijeka, konačno dovođi na to, da *nijedan umjetni proces bilo koje vrste ne može iz mrtve materije napraviti živu celulu*. Što takova siže daleko preko okvira hemijske radionice, daleko preko mog vlastitog stručnog područja u fizici i elektricitetu.*

Ovako govore ljudi stroge znanosti, a naj noviji događaji te riječi sve to više potvrđuju. Otrag tri godine, na 30. juna 1905., gore već spomenuti John Buttler Burke s observatorija Cavendish u Cambridge-u bješe iznenadio znanstveni svijet viješću, da je pošlo za rukom da se iz sterilizovane čorbe pomoću radium-a proizvede jedna tvar, koja da pokazuje stanovite tragove života: prvo živeće bjelančasto tijelo imalo se tim na umjetni način poroditi! Nu žalibože porodilo se nedonošće.

Sir *William Ramsay*, glasoviti fizik i istraživač radium-a, malo za tim protumačio je opažanja Burke-a na posve jednostavan način. Radiumski prah, što ga je Burke bio prosuo na čorbu, proizveo je u njoj hemičke promjene. Emanacija radiuma rastavlja u čorbi vodu u vodik i kisik, uz to ima svojstvo da se zgruša (koaguluje) bjelančevinom. Stoga je ona emanacija morala da u vodenoj bjelančevinom zasićenoj tekućini napravi plinovite mjehuriće, koji su bili okruženi ljuskom zgrušane bjelančevine. S porastom plinskog stvaranja morali su se oni mjehurići pomnožavati i širiti i po tom nalikovati jednomu sitnomu rastućemu organizmu. U stvari pak to tobožnje živo biće ne bješe drugo nego mrtva plinom napunjena albuminska

* Po jednom referatu od „The Catholic Fortnightly Review“, St. Louis 1906.

ljuska. Po tome se može protumačiti i pojava opažena od Burke-a, biva, da se je taj novorođeni organisam u vodi iznova rastvorio; jer je voda gelatinu s tobožnjih „celulskih strana“ malo po malo iznova odnijela, čim su one iznova prešle u svoje beživotno ništavilo.¹

Naveo sam potankosti ovog naj novijeg slučaja, da pokažem kako pri sličnim eksperimentima treba postupati s velikim oprezom, jer ne sve ono što se kome učenjaku, pa bio i veći od Burke-a, može prividjeti, mora se usvojiti kao da je izvan svake sumnje utvrđeno. Već pri samom opažanju nekih pojava u neorganskom svijetu dotični istraživalac može se prevariti, po gotovo pak ako iz „sličnosti“ što ju neke od tih pojava mogu imati sa pravim životnim pojavama hoće, da zaključiti na „istovjetnost“ jednih s drugim, kao što regbi da je baš slučaj sa žitkim kristalima prof. Schröna.

Ko je u našem „Srdu“ pročitao ono što je u pitanju života kristala napisao naš domaći referent, ima bit dobio utisak, kao da je prof. Schön otkrio nešto *sui generis* što ne samo niko drugi prije njega otkrio nije, no dapače čim se niko drugi osim njega specijalno nije bavio. Nije to baš tako. Gotovo uporedo s njime bavio se specijalno o istom predmetu, te slična otkrića učinio profesor fizike na tehničkoj visokoj školi u Karlsruhe, Dr. O. Lehmann, koji je dapače o tome štampao posebnu knjigu pod naslovom: „Die scheinbar lebende Kristalle“ („Prividno živući kristali“) sa preko 100 bojadisanih slika u tekstu, gdje je i navedena ostala literatura o predmetu.

Nek niko ne misli da je Dr. Lehmann protivnik prof. Schröna. Sve drugo. Lehmann se slaže u toliko sa Schrönom, u koliko istraživanja obojice idu za tim da ustanove analogije što bi, po njihovu mnijenju, postojale između kristala i živućih bića. U „Kosmos“-u sabrao je Dr. Lehmann sve te analogije; on veli: „Pronalaskom prividno živućih kristala sad se je bitno pomnožao broj tih analogija“.² Razlikuje se ipak on od Schröna u tome što se usteže da pravi stanovite zaključke, i što se

¹ Wassmann „Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie“ Freiburg i. B. 1906. str. 201

² „Kosmos“, Handweiser für Naturfreunde, Sv. IV. — Ovoj smotri, kako je poznato, smjer je monistički.

ne usuđuje ustvrditi, poput Schrön-a, da je pronalaskom žitkih kristala pala granica između organskog i neorganskog, niti da je time riješena „zagonetka života“.

Kad je prošle godine u znanstvenom prilogu berlinske „Germanie“ izašao bio članak D.ra Katharinera, profesora zoologije na Freiburškoj universi, u kome se dokazuje kako pojavi opaženi kod žitkih kristala nemadu što da čine sa pravim životnim pojavama, i da se tu radi o zamjeni „sličnosti“ sa „jednakosti“, odazvao se prof. Lehmann u drugom prilogu istog lista, gdje, dok nastoji da opravda neke svoje osobite nazore,¹ piše među ostalim ovako:

„Što se tiče silâ, što djeluju u organizmima, znanost nije bila tako plodna uspjehom. Baš u pogledu naj temeljnijih procesa, kao što su „kopulacija“ i „dijeljenje“, manjkale su do sada analogije na području fizike, te je izgledalo već unaprijed da će svaki pokušaj fizičnog tumačenja biti uzaludan. Pronalaskom „prividno živućih kristala“, to se je promijenilo, te će trebovati detaljnih eksperimentalnih studija, da se istraži *da li je sličnost samo izvanjska ili se faktično radi o djelovanju istovjetnih sila*“. Za tim, ne slažući se s Dr. Katharinerom — u koliko je ovaj rekao da bi s biološkog gledišta bilo „sasvim pogrešno“, kad bi ko ustvrdio istovjetnost djelujućih sila u sličnim pojavama kod prividno živućih kristala i naj nižih organizama — veli: „Za sada može se samo kazati, *da mi to ne znamo te očekujemo odluku od eksperimentalnih istraživanja budućnosti*. — *Bude li stvarna identičnost dokazana, tim još uvijek ne će pasti granica između neorganskih i organskih bića*, pokle, osim spomenutih analogija, postoje kod živih bića još druge osobitosti, koje bi se imale protumačiti“.

Ovo navedoh navlaš da pokažem kako ni sam prof Lehmann nije na čistu o tome, što se iz učinjenih opažanja daje namaknuti za riješenje „zagonetke života“. A kad ljudi, koji se

¹ Osobitost nazorâ prof. Lehmannâ sastoji u tome što bi on htio složiti monističko shvaćanje svijeta s teologijom i s pravom znanošću. Monističko shvaćanje on ne proteže na čovjeka, nego na bilinsko i životinjsko carstvo. O čovjeku izrično kaže da je samo tijelom jednak životinjama, a da se od njih bitno razlikuje „*durch den Besitz einer unteilbaren, nicht mit andern verschmelzbaren, unsterblichen, mit freien Willen begabten Seele*“.

specijalno o stvari bave, nijesu ni sami još na čistu,¹ zar se, pitam, može govoriti o „neoporecivim i neosporivim činjenicama“, zar se tako na prečac može proglasiti oborenim poznati *biološki aksiom*, postavljen od učenjaka svjetskog glasa kao što su Pasteur, Virchow i drugi?

S toga nije se čuditi ako i kod samih Lehmannovih i Schrönovih stručnih kolega, zoologâ i mineralogâ, nijesu njihovi izvodi u pogledu istaknutih analogija naišli na odobravanje. Izvršni mineralog Brauns u jednom referatu o žitkim kristalima Lehmannovim piše: „Referat bi se ipak skanjivao, da tako jako naglasi analogiju sa živim bićima“. Dalje on izvodi, kako pojave gibanja nastaju samo u vrlo visokoj temperaturi, i samo nadodanjem jednog rastopnog sredstva, te da ih nestane na naj manju promjenu temperature. „Trebâ, veli, uvijek imati na umu, da preparat biva trajno i jako nejednako ugrijan, dali i u sredini jače nego gôre i na kraju, i da privedena toplina i nejednako ugrijavanje može biti izvor energiji gibanja, koje je u opće ipak vrlo neznatno, i uzrok nastalih promjena.“² — Drugi pak iz rezultata pokusâ učinjenih na kristalima izvode zaključke sasvim protivne onim, što bi mogao ko misliti da se iz samih pokusa mogu izvesti. Tako npr. Dr. Albert Neubauer, pri svrsi jednog izvješća u listu „Gegenwart“, piše: „Velika je zasluga Lehmannova, što je ovim temeljitim istraživanjem uništio sve one krive izvode što su se može bit prilagali motrenju jednog tobože umjetno napravljenog života. Po njima se vidi da sve činjenice, te su do sad bile iznesene u ovome pogledu, ne mogu se uzeti kao utvrđene ni onda, ako se smatra kao dokazana stanovita struktura protoplazme, o kojoj već i Häckel govori.“³

Nu koje bi napokon bile te analogije što bi po Schrönu i Lehmannu postojale između geneze kristala i one živih bića? Naj glavnije sličnosti, ako ih u kratko priberemo, bile bi ove:

¹ Schrönu je naprotiv sve čisto. U pismu na prof. Milesi-â on tvrdi apodiktički: „Si tratta di una vita nel vero senso della biologia“.

² „Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie u. Paleontologie“ sv. 2; 1906 str. 151.

³ Ove Neubauerove riječi navodi sam Lehmann proti onim, koji bi htjeli da iz njegovih studija o prividno živućim kristalima izvedu, da je on porušio granicu između neorganskih bića.

Sličnost između kristalizatorne jezgre i zametka. Ova sličnost, da se poslužim riječima jednog njemačkog kritičara,¹ — samo je površna, i sastoji samo u tome, što je oboje središtem jednog pojava, koji je tome priključen, ali se jedno od drugoga posve razlikuje koli razvojem istog pojava toli njegovim rezultatom. Kristalizatorna jezgra tvori središte postojanog ponavljanja istog pojava, postojane tvorbe jednake tvari iz jedne te iste osnovne mase; rezultat sastoji u nečemu što je samo mnogolična tvorevina same izlazne tačke. Zametak je naprotiv središna tačka jednog pojava, koji primanjem i asimilovanjem najrazličitijih tvari iz izvanjskog svijeta dovodi do nečega mnogolična, što je već čisto izvanjski različito od izlazne tačke. Sličnost je po tom samo prirodna, pa se ne razumije zašto se toj sličnosti pridaje tolika važnost e se cijeni potrebito izvesti na srijedu „samoproizvođenje“, tobože kao „logički postulat“.

Druga sličnost bila bi i *spособnost rašćenja*. — Pod rašćenjem razumijeva se povećanje objema uslijed prirasta mase. „Kristal, kaže se, ne raste uslijed perifernog naslaganja, nego uslijed t. zv. *intussusceptio* — centrifugalne ekspanzije, ali se može povećati uslijed perifernog naslaganja. Kristal asimiluje tekućinu, u kojoj se nalazi, ako je zasićena; on raste dakle uslijed *intussusceptio*, jer nova materija prodire u njegovu unutrašnjost. Ako se promijeni stupanj zasićenosti tekućine, kristal otpušta iz sebe jedan dio svoje materije tekućini t. j. on disasimiluje.“²

Uzmimo da je sve to tako, ipak proces rašćenja kod kristala nema što da čini s onim što se opaža kod živih bića. „Temeljna je razlika u tome što kod kristala supstanca, koja mu pridolazi, istoga je hemičkog sastava kao i on sam. Organizam naprotiv prima u se najrazličitije tvrde, žitke i plinovite, organske i neorganske tvari kao hranu. On raste samo u toliko u koliko primanje nadmašuje izlučivanje;“ on se ne može povećati uslijed perifernog naslaganja! Držim pak da „prodiranje materije u unutrašnjost kristala te „otpuštanje“ iste materije u slučaju promjene stupnja zasićenosti tekućine, u kojoj

¹ Dr. Kathariner u „Wissenschaftl. Beilage zur Germania“ 1907 br. 24.

² Ovako suglasno Schrön i Lehmann, i ako ovaj zadnji govori samo o stanovitoj vrsti *intussusceptio* (eine *Art* Innenaufnahme).

se kristal nalazi, može imati svoj uzrok u fizičko-hemičkim zakonima, a da za to ne treba pripisati kristalu neku posebnu *vitalnost*, sličnu onoj živih bića, koje kristal nema.

Kod organizama karakterično je to, da kod njih postoji izmjenjivanje tvari (Stoffwechsel). Živo biće ne samo iz vana prima tvari, koje su druge vrste nego što je supstanca njegova tijela, nego i gradi iz toga slične tvari — *asimilacija* — da ih tad iznova rastvori — *disimilacija* — da tim dobije potrebitu energiju za izdržanje života. Što preteče od proizvoda toga prometa, to ono iznova iz sebe izlučuje. Takova šta nema kod kristala. Izmjenjivanje tvari — *vitalnost* — njemu fali potpuno.¹

Da ovu argumentaciju oslabi i dokaže kako „izmjenjivanje tvari“ nije karakteristično za živo biće, naveo je Dr. Lehmann primjer pšeničnih zrna, što u silnom mnoštvu leže u hamba-rima a da se izmjenjivanje materije na njima ne opaža, a ipak da zrna žive, kao što to dokazuje njihova sposobnost klicanja. Dalje spominje kokošije jaje i ličinku leptirovu, u kojima, veli, takođe se ne opaža izmjenjivanje tvari, a ipak da se u objema krije život. „Spore“ nekih gljiva i bakterija da uzdrže sposobnost klicanja u prkosti vrlo niskoj temperaturi, koje bi isključivale svako izmjenjivanje tvari. Također da neke životinje za dugo vrijeme ostaju u tako zvanom zimskom snu, kroz koje vrijeme izmjenjivanje tvari sasvim je neznatno.

Ne stoji među tim što tvrdi Dr. Lehmann. Da kod pšeničnih zrna postoji izmjenjivanje tvari, dokazom je već okolnost da ona kroz razmjerno kratko vrijeme izgube klicavost, umru, kako što to dokazuje glasoviti botaničar prof. Pfeffer u svojoj „Pflanzenphysiologie“ (Leipzig 1904). Sjeme od raži već nakon deset godina nije živo, a mišljenje da sjeme nađeno kod egipatskih mumija može još klicati, pokazalo se je zabludom.

O tome, da u zametu što se u jajetu razvija, postoji izmjenjivanje tvari, ne će niko posumnjati, a što se tiče ličinke leptira — opaža Dr. Kathariner — „na onome istome sastanku njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Stuttgartu 1906, na kome je Lehmann govorio o „formacionoj snazi žitkih kristala,“ držala je grofica Dr. M. od Linden jednu raspravu pod naslovom: „Pri-

¹ Vidi isti gornji citat „Beilage zur Germania“ br. 24.

rast težine leptirovih ličinaka u atmosferi punoj ugljene kiseline". — Ako „spore“ nekih gljiva i bakterija mogu za duže vremena uzdržati život u prkos vrlo niskoj temperaturi, to može samo značiti, da ih je priroda navlaš oružala osobitom otpornom snagom i strukturom, da se mogu održati i ondje gdje druga živa bića ne mogu, nipošto da nema i kod njih izmjenjivanja tvari, čije „potpuno pomanjkanje“ u ostalom nije niko eksperimentalno dokazao, a mučno da se može i dokazati.

Kako vidjesmo, već sama činjenica da kristalu manjka pomenuto izmjenjivanje materije, dostatno je da pokaže, kako između njegova prividnog života i života organizama postoji temeljna razlika, koju naknaditi ne mogu sve druge analogije, što ih navode Schrön i Lehmann. Jedna od takovih bila bi: „borba za život“ koja bi se očitovala u pojavama kopulacije, pupčanja, samodijeljenja, t. zv. polimorfizma, a osobito gibanja. Gibanje je doista očima naj upadnija pojava života. U istinu sve što živi kreće se, ili barem mora da ima sposobnost pa bilo u zametku, da se može kretati, pa očitovalo se to kretanje u pojavama klicanja i rašćenja, kao kod bilinâ, ili u micanju s mjesta na mjesto i inače, kao kod životinja. Ali ne sve što se kreće — živi. „Kretanje kod živog bića ne može slijediti, ako organizam ne dobije energije s dvora primanjem hrane, ali on vlada pretvaranjem t. zv. napetne energije u aktivnu energiju, dočim kod gibanja kristala energije stupaju u djelatnost nezavisno od jednog principa što bi nad njima vladao“.

Kopulacija, to jest stopljenje dvaju individua u jedan jednolik individuum, događa se i kod živih bića. Ali u tome slučaju, kako dobro primjećuje isti Dr. K., nije *jednakost* dvaju individua, kao što to biva kod kristala, nego je upravo njihova *nejednakost* uzrok njihova sastanka i spojno sredstvo njihova prolaznog ili trajnog sjedinjenja, kô što se to opaža kod konjugacija infuzorija ili kod dvaju spolnih stanica u oplodnom jajetu. Spajanje dvaju *jednakih*, prvobitno razdijeljenih jedinica, na način što bi odgovarao spojenju dvaju kristala, spada u naj veće rijetkosti: sam Lehmann veli da se to u opće ne događa. („Natur und Schule“ 1907, sv. 3.)

U pogledu uzroka pupčanja i samodijeljenja (Knospung u. Selbsttheilung), t. zv. generacione izmjene (Generationswechsel)

Hi drugih nekih analognih pojava kod kristala i kod živih bića, prirodoslovlje, po priznanju samog Lehmannna, znade tako malo, da o kojekakvim karakterističnim razlikama nije moguće ni govorit. Isto je reći i o t. zv. polimorfizmu i o patološkim „pojavama“, kojim Schrön regbi osobitu važnost podava, i s kojim bi bila čitava analogija iscrpljena. Stalno da svaki fizičko-hemički proces, pa i onaj po kome se kristali stvaraju, može u svome tijeku, osobito ako se u nj strani elementi umiješaju, naići na raznovrsne zapreke, te izazvati stanovite tvorbe, koje mi naučnjaci možemo nazvati grbama, čvorovima, napuhanjem, izobananjem i sličnim prostim imenima, a što sve onaj, te cijeni da je u kristalu obreo pravi organizam, voli krstit upalom, hipertrofijom, nekrozom, malacijom i inim „hipertrofičnim“ imenima, kako god ga volja, jer napokon: *de gustibus non est disputandum!*

Da završim. — Pored svega otkrića žitkih kristala, ostaje neuzdrmana stara nauka: *da je celula sa zametkom naj niža jedinica života*. Životnost kristala samo je prividna te se osniva na sličnostima. Pitanje pak: odakle prva celula? niti je suvišno, niti je bezrazložno, kako bi se to htjelo sa stanovite strane. Stalno je da iskra života nije mogla slučajno i od sebe dospjeti u mrtvu materiju. „Organski život na našoj zemlji. — veli O. Wasmann¹ — niti je postojao *od vijeka*, niti je mogao postati *od sebe* iz anorganske materije. To nas uči prirodoslovlje. Prirodna filosofija pak nadovezuje na to neotklonivi zaključak: dakle mora da je nadsvjetojni jedan uzrok proizveo prve organizme iz bezživotne materije. Taj se zaključak još većom silom nameće u koliko moderna prirodna znanost sve to bistrije dokazuje nutarnje uređenje životnih procesa napram šamosvojnim zakonima, silujući nas na prihvrat entelehija ili ti formalnih principa, koji u živućim bićima podižu zakone anorganske materije na više vitalno uređenje prama stalnim zakonima.“

¹ Op. cit. —

GARIBALDI I NJEGOVO DOBA.

(Isp. br. 23 g. 1907. i br. 6. i 8. 1908. „Srgja“)

Prof. W. baron Ljubibratić.

V.

Napoleon se napokon odluči na rat protiv Austrije, te mu naj preča stvar bijaše da izloži sebe i Pjemonat. Sardinska vlada naprotiv, ne budući još spremna na rat, nastojaše da odgodi još za neko vrijeme svaki odlučni korak. Koliko Napoleon željaše da se već jednom sukobi s Austrijom, naj bolje dokazuje uvod, te poprati drugo Orsinijevo pismo gdje se kaže, da od svih inozemnih okrunjenih glava jedini Napoleon osjeća svu nevolju talijanskih patrijota, i da on jedini može učiniti kraj nesnosljivom stanju u Italiji. Cavour se s prva opre publikaciji ovoga drugoga Orsinijeva pisma, ali, jer se Napoleon ne dade odvratiti od svojega nauma, dade njegovim riječima drugo značenje, pričinjavući mu se, da je odviše jasan izaziv Austrije.

Mjeseca juna 1858. posla Napoleon Cavour-u pouzdana glasnika, da ga pozove na sastanak u kupalištu od Plombieres-a. Jula iste godine pođe Cavour u Švicarsku, zaustavi se nekoliko dana u Ženevi, odakle krene u Plombieres, a da niko osim talijanskoga kralja i generala La Marmora nije ništa znao o pravom uzroku ovoga putovanja.

23. se jula sastadoše Cavour i Napoleon u Plombieres-u. Napoleon se bez ikojega okolišanja izjavi spremnim da podupre Pjemonat u ratu proti Austriji, samo kad bi se moglo pred evropskom diplomacijom na kojigod način opravdati taj korak. Povod ratu mogaše pružiti vojvoda od Modene, koji toliko u Engleskoj koliko u Francuskoj uživaše naj gore mnijenje radi svojih natražnjačkih nazora. Napoleon savjetova Cavour-a, da patrijoti u Massi i Carrari podignu bunu ; da te pokrajine zatraže pomoć od Sardinije, te da se izjave za priključenje uz Pjemonat ; da talijan-

Yski kralj spočetka odbije taj zahtjev, jedino da se primi pokroviteljstva nad spomenutim pokrajinama, te kao taki upravi na vojvodu oštro pismo. Pošto je vojvoda od Modene mogao u svakom slučaju računati na potporu austrijsku, bilo je nade da će on najenergičnije odbiti svako posredovanje sa strane Pjemonta u njegove posle. Tada talijanskom kralju ne preostajahu drugo, već da zapremi Massu i Carraru, te su se tako mogli nadati, da će buknuti rat među Austrijom i Pjemontom. Napoleon tražahu, kao nagradu za svoje sudjelovanje u ratu, Nizzu i Savoju, i to Savoju za Lombardiju i Veneziju, a Nizzu u slučaju kad bi Sardinija dobila Parmu, Modenu ili koju drugu pokrajinu. Nadalje javi Napoleon želju, da se što prije dođe do vjenčanja između njegovog nećaka princa Napoleona i kraljeve kćeri Klotilde.

Pošto se o sastanku i prihvaćenim odlukama imala sačuvati najdublja tajna, ne sastavi se nikakav protokol, tako da niko, niti u Italiji niti u Austriji, nije sumnjao, da je rat na vratima. Ma da je ponašanje Cavour-a nakon povratka iz Plombières-a bilo daleko odlučnije nego prije, ipak se Talijanci ne domisliše pravome uzroku toga, a još manje Austrija, koja se smatraše potpuno obezbjeđenom od svake navale sa strane Italije.

Nerado je bio Cavour pristao, da Napoleonu žrtvuje Nizzu i Savoju, jer je dobro znao, da će se taj čin neugodno dojmiti svih patrijota, a ponajviše Garibaldi-ja, čiju pomoć u toli sudbonosnom času tako nužno trebaše. Već deset godina prije, kada neke francuske novine bijahu započele akciju, da se Nizza ocijepi od Italije i pripoji Francuskoj, bijaše Garibaldi najenergičnije ustao protiv toga, pozivajući svoje sugrađane, da se oporu takovim pokušajima, da čvrsto pred očima drže, da će skoro Italija biti ujedinjena od jednoga kraja na drugi, da će Rim postati prijestonica oslobođene domovine, gdje će oni moći slati svoje zastupnike, da štite prava svojih izbornika. To je bilo Cavour-u poznato, te stoga je bio i veoma zabrinut, tim više što mu Napoleon ne zataji, da je svrha braku između princa Napoleona i kraljeve kćeri Klotilde, da toli Francuskoj koli svojoj porodici pribavi upliva u Italiji. Ako je Cavour bio uvjeren, da pustolovna politika Mazzini-jeva ne će Italiji donijeti

nikakove koristi, trebalo je također da se boji, da i njegov rad ostane bez željenih posljedica, kad bi se u Italiji osjetila premoć Francuske. Po njegovom je nazoru bilo to za narodne aspiracije isto tako kobno, kao vlast Austrije u Italiji. Zato, netom se povratio iz Plombieres-a, stupi u dogovore s La Farina, predsjednikom *Narodne Udružbe*, da tako priveže uz sebe to društvo, razgranjeno po cijeloj Italiji, te u njemu nade potpore protiv ambicije Napoleonove, kako u Napoleonu bijaše našao saveznika proti Austriji. Osim toga pobrine se i za narodnu vojsku, pozivajući u *Piccolo Corriere* talijansku mladež da stupi pod zastave.

Garibaldi-ju povjeri zadaću, da sastavi čete dobrovoljaca. Ovaj se primi odmah tog posla, stade sakupljati i po vojničku uređivati i vježbati dobrovoljce, od kojih sastavi onu hrabru četetu, te u svim kasnijim zgodama igraše toli važnu ulogu. Kako bijaše pronicava duha, uvidi odmah, da je Napoleon pogibeljan saveznik. Tu svoju bojazan očitova Cavour-u, a u svojim *Uspomenama* ostavi napisano: *Nemam pouzdanja u našega saveznika, ali nas nevolja sili da ga trpimo*. Nekoliko redaka niže piše: *Valja se stidjeti, ali istinu treba reći: uz Napoleona se ide smjelo u rat, bez njega se o ratu niti ne sanja!* Ma da takovo bijaše raspoloženje Garibaldijevo prema Napoleonu, prihvati se posla, uvjeren, da će narodna ideja ipak pobjediti. Što bi bio učinio, da je samo mogao i sumnjati o za glavama u Plombieres-u!

Čim se više primicao osudni čas, tim je hladniji i oprezniji bio Cavour, ne tako Viktor Emanuel, a još manje Napoleon. Primajući Napoleon na novo ljeto 1859. diplomatski zbor reče baronu Hübneru, austrijskom poslaniku, da u velike žali, što odnošaji između Austrije i Francuske nijesu tako srdačni kao prije, ma da su njegovi personalni osjećaji prema austrijskom caru ostali isti. Hübner protumači ove riječi tako, kao da Napoleon želi, da se uspostave prijašnji dobri odnošaji između Beča i Pariza. Diplomacija evropska ne protumači tako Napoleonove riječi, koje na bursi izazvaše ogromnu uzrujanost, jer svak predviđaše skori rat.

Razumljivo je da se s naj većom napetosti iščekivaše otvor sardinske komore, jer se svak nadao, da će u prijestonj

besjedi Viktora Emanuela biti komenat Napoleonovoj izjavi. Otvarajući Viktor Emanuel 10. januara 1859. sardinsku komoru reče ove znamenite riječi: *Obzorje, pod kojim počinje nova godina, nije sasvim vedro. Oslanjajući se na iskustvo prošlosti, idemo smjelo u susret svakoj eventualnosti za budućnost. A za nas će biti sretna, jer se naša politika temelji na pravici, na ljubavi spram domovine i slobode. Naša je kraljevina, i ako opsegom mala, stekla priznanje i simpatije pred cijelom Evropom rad ideja te zastupa. Ovaj naš položaj nije bez pogibli, jer dok mi poštujemo ugovore, nijesmo ravnodušni pred vapajima boli, te sa toliko strana Italije dopiru do nas. Jaki, jer složni, jer se oslanjamo na naše pravo, čekamo mirno odluke božje providnosti.* Ove riječi izazvaše u parlamentu, u Pjemontu, u Italiji burno odobravanje, a nadoše odjeka po cijeloj Evropi. Ako je kogod još dvojio o pravom značenju Napoleonovih riječi, upravljenih na baruna Hübnera, valjalo je napokon da prizna, da se bio ljuto prevario. Jedino u slučaju, da u Italiji skoro zaigra krvavo kolo, mogaše Viktor Emanuel javno izjaviti, da nije ravnodušan spram vapaja boli jednoga dijela Italije.

16. januara 1859. dode princ Napoleon u Italiju, da potpiše ženidbeni ugovor s Klotildom. Kralj je bio iz nevolje pristao na taj brak, a Klotilda iz ljubavi prama ocu i domovini. S princem dode u Italiju i general Niel, desna ruka francuskoga cara. Prije no što obje stranke potpišu ženidbeni ugovor, bude potpisan ugovor o savezu između Pjemonta i Francuske u duhu dogovora u Plombieres-u. Niel preporučí La Marmori, da se malo strpi, jer francuska vojska još nije bila potpuno spremna na rat, a osim toga trebalo je pripremiti javno mnijenje u Francuskoj. La Marmora lako i rado pristane na to, prestrašen od silnih priprema Austrije s one strane Ticina. Manje su ustrpljivosti pokazivali Cavour i Viktor Emanuel. Ovaj, zamoljen od Niel-a, da se strpi još za neko vrijeme, odgovori čisto i bistro, da čeka već od deset godina. Pir se prince Napoleona s Klotildom slavio 30. januara. Taj posljednji čin bijaše prvi prizor ove titanske borbe, na koju se cijela Italija spremala s naj većim pouzdanjem u konačni uspjeh.

Kako je Niel bio rekao generalu La Marmora, štampa u Parizu pripravljaše javno mnijenje na budući rat protiv Austrije.

Skoro istoga dana, kad se u Turinu slavilo vjenčanje princea Napoleona s Klotildom, ugleda u Parizu svijetlo jedna brošura, te je uzimala u pretresanje političko stanje u Italiji. U toj se brošurici dokazivalo, da je *status quo* ne samo nesnosljiv, već i pogibeljan za sveopći mir u Evropi. Uzrok se nemirima, buna i ustancima nalažase u držini Lombardije i Venecije sa strane Austrije, kojoj je naravno, da ne izgubi te dvije provincije, osobito ležalo na sreću da se sačuva *status quo*, a ot bijaše povod neprestanim nemirima. Stoga je bilo potrebno, da se prekine s tim anormalnim stanjem, pa dovelo to i do rata. Francuska bi se tada postavila na onu stranu, gdje je pravica. Kako se vidi, prozirna je bila svrha ove brošure, kao što je prozirnija bila jedne druge, u kojoj se govoraše o eventualnom ratu između Pjemonta i Austrije, te o ulozi, koja bi pri tome zapala Francusku.

Nego, ovdje treba odmah primjetiti, da Napoleon i ako je bio spreman, da podupre Pjemonat proti Austriji, ipak nije bio voljan dopustiti, da se cijela Italija združi pod vladalačkom kućom od Savoje. Njegova je namjera bila, da se u Italiju uvede konfederacija raznih država, pod vrhovnom upravom rimskoga pape. I ako bi on tako izgubio što god od svoje vremenite vlasti, dobio bi time, da bi postao predsjednikom konfederacije. Tu ideju ne zataji Napoleon Cavour-u na sastanku u Plombières-u; o toj je ideji raspravljao nekoliko vremena kasnije na dugo sa Salvagnoli u preliminarima od Compiègne. Popustljivost Cavour-a u tom pitanju opravdavala je uzrujanost talijanskih patrijota, jer akcija nije odgovarala njihovim željama. Cavour, želeći rat, bijaše popustio Napoleonu, uvjeren da, kad se prilike promijene, nikakva sila ne će zapriječiti sjedinjenje Italije pod žezlom Sabauda. Toga je mnijenja bio i Manzoni. Držeći se daleko od svake političke akcije, ponavljao je često svojim prijateljima: *Uspjesi će budućeg rata dovesti do ujedinjenja Italije pod kućom od Savoje.*

7. februara 1859. otvori Napoleon francuski parlament. U prijestonoj besjedi istakne, da nema dovoljna razloga bojazni rata, ali tim riječima niko nije vjerovao, pošto su gotovo svi bili uvjereni, da će prije ili poslije doći do prijeloma s Austrijom.

Tri dana prije otvora francuskog parlamenta prikaza sardinska vlada zakonsku osnovu za zajam od 50.000.000 franaka u obranbene svrhe. 9. se februara povede u zastupničkoj komori burna rasprava o toj osnovi, koja je ipak primljena sa 116 protiv 35 glasova, a 17. je istoga mjeseca prihvati i senat sa 59 protiv 7 glasova. Istoga dana donese *Gazzetta ufficiale* kraljev reskript o utemeljenju *Alpinskih lovaca*, čijim je vrhovnim generalom bio imenovan Garibaldi. Ovi su *alpinski lovci* bili *de facto* dobrovoljci, *de nomine* redovita vojska, jer, oružana i uzdržana od kralja, sastavljala je dio redovitih četa. Ovog se sredstva morao prihvatiti Cavour, jer je Napoleon bio postavio kao uvjet, da se dobrovoljci ne smiju oružati. Čar Garibaldijeva imena okupi oko njegove zastave gotovo svu mladost Italije. Mjeseca aprila bijaše ih se već sakupilo do 12.000. Od ovih bude 9000, naj jačih i naj sposobnijih, dodijeljeno redovitoj vojsci, a ostalo 3000 ostade pod zapovjedništvom hrabrog generala. Mercantini iz Genove sastavi za te dobrovoljce bojnu pjesmu, i ona postade tijekom vremena talijanska Marsiljeza, a narod je prozvao *himnom Garibaldi-ja*.

Videći Austrija sve te ratne pripreme u Italiji, stade se i ona pripravljati za eventualni rat. Ali, pošto je bila izgubila dosta vremena, ne bijaše joj moguće da namakne sve što je trebala vojska, čije stanje ne bijaše baš naj bolje. Pod upravom nesposobnoga Gyulay-a imaše u Italiji samo 55.000 vojske. Da je rat odmah buknuo, teško bi Austrija bila mogla baciti u Italiju dovoljno vojske. Nego, dok je Italija sastavljala dobrovoljačke čete, utvrđivala pogranične tvrđave, a osobito Alessandriju, te žilavo nastojala oko oružanja, bijaše Austrija pojačala svoje posade, tako da je konačno imala u Italiji do 120.000 momaka. Plemenitome i liberalnome nadvojvodi Maksimilijanu bude oduzeto namjesništvo, a kod pošta, telegrafa i željeznica namješteni su isključivo naj pouzdaniji ljudi.

Medutim rat ne bijaše još tako blizu, kako se mnogi nadahu, dapače takove nastupiše prilike, te se činilo, da do rata ne će niti doći. Engleska, koja se bojaše da ne bi Francuska previše ojačala, pokuša da mirnim putem izravna spor između Austrije i Sardinije. Cavour, da opravda svoje postupanje, poslala 1. marta Engleskoj opsežan *memorandum*, u kojem iznese

cijeli historijat već neizbježivog sukoba s Austrijom. Ali se Engleska ne daje odvratiti od svojega nauma, što više zaprijeti, da će vlastima, koje vode rat, nametnuti svoje posredovanje. Ta izjava zbuni Napoleona, jer ne htijaše prekinuti svoje odnošaje s Engleskom, a s druge opet strane ne htjede pokazati Evropi, da njegovi odnošaji s Londonom ne bijahu tako iskreni, kako ih je pokazao u svojoj prijestonoj besjedi od 7. februara. I tako ugleda 5. marta u *Moniteur-u* članak, u kojem savez između Napoleona i Viktora Emanuela bijaše prikazan kao personalno prijateljstvo uz obvezu oružane pomoći, u slučaju da bi Austrija prva navalila na Italiju. Ma da svakomu bijaše poznato, da Napoleon umije sakrivati svoje misli pod plaštem umiljatih riječi, ton onoga članka bijaše tako miroljubiv, da su svi skoro eijenili, da je time opozvan ugovor od Plombieres-a.

Taj članak porazi Viktora Emanuela. Odmah pisa Napoleonu, zaklinjući ga, da se drži svojega obećanja; prijeteći, da će se odreći krune, kad bi mu uskratio pomoć u toli sudbonosnom času. Cavour bijaše izvan sebe od srdžbe. Ali, naučan da pred drugim taji svoje osjećaje, pobrine se za što brže i uspješnije oružanje vojske, misleći time učiniti presiju i na samoga Napoleona.

U talijansko se pitanje u to umješa i Rusija, te postavi prijedlog, da se sazove kongres vevlasti, koje će mirnim putem riješiti spor. Engleska i Pruska prihvate taj prijedlog; na nj pristane također i Napoleon, pod uvjetom da kongresu sudjeluje i Sardinija, što odlučno zahtijevaše Cavour. Austrija se tomu opre, te iznese drugi prijedlog, da se Pjemonat za vrijeme kongresa razoruža. Ali Engleska, kojoj puno do toga bijaše da zapriječi rat, nagovori Austriju, da pristane, e da kongresu sudjeluje i Sardinija. U tom pitanju popusti doduše Austrija, ali ne odustade od svojega zahtjeva, da se Pjemonat razoruža. Napoleon pozove Cavour-a u Pariz, te pokuša da mu dokaže nuždu, da Pjemonat prihvati razoružanje. Cavour bijesan ostavi Pariz, u čvrstoj odluci da počini prije samoubojstvo, nego da pristane na razoružanje.

Pošto Austrija energično zahtijevaše preventivno razoružanje Pjemonta, predloži Engleska, da ne samo Sardinija,

već Engleska, Francuska, Rusija, Pruska i Austrija otpuste svoje čete, i to prije nego se sastane kongres. Na to pristane Napoleon. U noći od 18. na 19. aprila primi Cavour vijest o englesko-francuskome sporazumu, te već 19. istoga mjeseca odgovori francuskomu caru, da vlada sardinskog kralja pristaje, i ako nerado, na taj zahtjev, ma da dobro zna, da će taj korak izazvati naj veću ogorčenost i uzrujanost u zemlji. Lako je shvatiti, kakovo je bilo duševno stanje Cavourovo. Prijatelji se njegovi bojahu za njegov život. Iz duboke apatije, u koju bijaše upao nakon ovog koraka, nijesu ga mogla trgnuti niti izvješća Maksima D' Azeglio, koji je bio naročito pošao u London, da oživi ohladnjele simpatije britanske vlade za Sardiniju, niti sva pisma Napoleonova, koji ga poticaoše da ne zdvaja.

U to Cavour-u dođe pomoć, odakle se naj manje nadao. Bečki kabinet, kojemu ne bijaše poznato, da je Pjemonat uslijed francusko-engleskog odgovora pristao na preventivno razoružanje, posla sardinskom ministru *ultimatum*, tražeći da Pjemonat raspusti dobrovoljce, a redovitu vojsku da snizi na broj momčadi u vrijeme mira. Pristajući načelno na kongres, zahtijevaše Beč, da budu isključeni svi talijanski kneževi. Ali se to opiraše englesko-francuskom ugovoru, u kojem ne samo Sardiniji, već i ostalim talijanskim knezovima bijaše zajamčeno pravo sudjelovanja. *Ultimatum*, datovan iz Beča na 19. aprila, dođe u ruke Cavourove na 21. istoga mjeseca, dakle tri dana kasnije nego je Sardinija bila pristala na englesko-francuski ugovor. Cavour bijaše izvan sebe od radosti; Napoleon mu odgovori na njegovu poruku, da će podupirati Sardiniju protiv svih protuzakonitih zahtjeva Austrije. Na ovaj se tako odlučni korak bijaše Austrija riješila ili u nadi, da zapadne velevlasti ne će dopustiti da se dođe do rata, ili s uvjerenja, da jedino mač može razriješiti onaj zapleteni čvor. Ovim korakom, te bude i u Engleskoj naj ozbiljnije osuđen, iskaza Austrija Pjemonu naj veću uslugu, a Napoleon ne bijaše više prinuđen da oklijeva. I s toga dade Napoleon u službenom listu tiskati izjavu, da nekorektno postupanje Austrije sili Francusku da na granicama koncentruje više vojske.

Za 23. aprila bijaše određen dolazak austrijskih odaslanih u Turin, koji su imali predati sardinskoj vladi poznati

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ultimatum. Toga se dana sastane komora na izvanrednu sjednicu. Cavour pokaza, da je Pjemonat bio u svemu popustio Austriji; da ova zahtijeva jedino od Pjemonta razoružanje, a ta se mjera po englesko-francuskom ugovoru ima protegnuti i na ostale velevlasti, dakle i na Austriju; da je Austrija otezala da se pravdala i nagadala, da steče vremena za pripreme, a sad, kad je spravna, da traži zadjevica s Pjemonatom; da je Pjemonat spravan na svaki događaj; zamoli napokon komoru, da kralju povjeri neograničenu vlast, a narodnim zastupnicima preporuči da i dalje, kao do sada, neokaljanu sačuvaju čast talijanskoga imena. Nakon burne rasprave prijedlog Cavourov bi usvojen sa 110 protiv 44 glasa.

Sjednica je bila baš dovršena, kada austrijski odaslanici dodoše da ministru izruče *ultimatum*, zahtijevajući odgovor u tri dana. 26. aprila dobiše od kralja negativan odgovor. Otpravivši odaslanike reče Cavour svojim prijateljima: *Kocka je pala; u povjesti smo obilježili novu epohu*. Istoga dana posla Napoleon u Beč poruku, da će smatrati prijelaz austrijskih vojnika preko Ticina kao navještenje rata Francuskoj.

Kad je nadvojvoda Maksimilijan, 17. aprila 1859., krenuo za uvijek iz lombardsko-mletačke kraljevine, sakupi u svoje ruke svu civilnu i vojničku vlast nesposobni general Gyulay. Njegovo je prvo djelo bilo proglašenje podsadnog stanja u cijeloj kraljevini. Ratni plan Austrije bio je provaliti odmah u Pjemonat i uništiti jednim mahom sardinske čete, još prije nego se sjedine s francuskom vojskom. Ako taj plan ne bi uspio, imale su austrijske čete osporiti udruženje savezne francusko-sardinske vojske, osvojiti Turin, zastrašiti cijelu zemlju i ratovati isključivo na pjemontskom zemljištu. S nesposobnosti generala Gyulay-a ne uspje ni prvi ni drugi ratni plan.¹ 28. aprila upravi Franjo Josip I. proglas na svoje narode, u kojem izjavi, da je bio prisiljen trgnuti mač protiv sardinskog kralja, te izjavi nadu, da ga konfederacija njemačka ne će zapustiti u toli kritičnom času, kad stupa na bojište kao predstavnik političkog mira i reda protiv buntovničkih aspiracija svojega neprijatelja. Proglas kralja Viktora Emanuela, upra-

¹ Gynlay sam bješe uvjeren da nije sposoban za vrhovnog zapovjednika vojske, te ne šćaše se početka primiti te časti. U.

vljen na svoje narode i na cijelu Italiju bio je prožet patrijotičnim osjećajima. Kralj je obećavao da će se boriti za narodnu trobojnicu; da će nastojati, da izvrši zavjet učinjen na grobu mučeničkog svojega oca; da će u tom ratu tražiti jedino slavu, da bude prvi vojnik talijanske neodvisnosti. Gyulay, već u nakani da krene na bojište, upravi na subalpinske narode proglas, uvjeravajući ih, da ne ide protiv njih, da im nanese štete, već da ih oslobodi od mahinacija revolucionarne vlade, pod kojom toliko strepe i trpe.

3. maja Napoleon prije no što će ostaviti prijestonicu, objelodani proglas na francuski narod, ističući, da Francuska ne preduzimalje razbojnički rat protiv Italije, već da joj hoće pomoći do slobode, po primjeru svojih otaca. Napoleonov proglas učini naj bolji dojam na narod, koji pripravi caru na odlasku iz Pariza burne ovacije. Isti zanos vladao je i među vojnicima, koji promjenuše svoj ratni poklik *Mourir pour la patrie* u *Mourir pour l' Italie*.

VI.

Rat otvori Austrija. 30. aprila 1859. prede Gyulay preko Ticina. Sardinci nijesu mogli staviti protiv njega nego 70.000 momaka, ali se već približala francuska vojska. Gyulay mješte da krene proti Turinu, kako je bilo u ratnom planu, zaustavi se kod Lomelline, između Ticina i Sesije. 12. maja bijaše Napoleon već u Genovi. Narod ga oduševljeno dočeka. Sutradan stigne u Genovu i Viktor Emanuel, s kojim je Napoleon imao dug dogovor u nazočnosti Cavourovoj i maršala Vaillant-a. Iz Genove pođe Napoleon u Alesandriju, koja postade baza francusko-sardinske operacije.

Do Napoleonova se dolaska Sardinci držahu u defensivi, opirući se amo tamo odjelima austrijske vojske, koja je lutala bez stalnoga plana. Kad Napoleon stigne u Italiju, poprimiše ofensivu. Saveznici krenuše u susret austrijskoj vojsci. Na desnom krilu i u središtu stajahu Francuzi, na lijevom Sardinci, a na skrajnoj ljevici Garibaldijevi dobrovoljci. Prvi sukob bude 20. maja. 30.000 momaka austrijske vojske bijaše krenulo da razvidi neprijateljske pozicije. Kod Montebello se na-

mjeriše na konjaničke eskadrone Pjemonteza, koji odbijahu njihove navale, dok ne stigoše Francuzi pod Forey-em. Ovi potjeraše u bijeg Austrijance.

Ovaj poraz smete potpuno Gyulay-a. Ne mogući vjerovati, da samo neznatne čete savezne vojske bijahu potukle austrijski odio, posumnja, da kod Montebello stajaše na bojištu cijela savezna vojska, čija da je nakana prenijeti navalu na donji Ticin i Pad, uništiti ljevicu austrijsku, presjeći vojsku od Pijacenze i stupajući naglim maršom uz Mincio sasvim zapriječiti uzmak. Plan naprotiv saveznika bijaše, da rasprše desno krilo neprijateljsko; tako vojsci otvore prolaz i preko Buffalora i Magente da dodu u Milan.

Gyulay je slabio svoje desno krilo, koje se bilo proteglo do Biella i nastojao da učvrsti lijevo prama Scrivia, a savezničke se čete sabraše prama Sesiji, ostavljajući Garibaldiju zadaću da saveznoj vojsci prokrči put preko te rijeke.

Sa svojim *alpinskim lovcima* osvoji Garibaldi, 23. maja, prešavši bez ikakovog otpora preko Ticino, Sesto Calende i Varese. Narod mu pripravi burnih aklamacija. Tri se dana kasnije sukobi s generalom Urbanom, koji pokuša da ga istjera iz Varese. Ali mu pothvat ne uspje, što više 27. maja trebalo je da pobježe iz San Fermo, a gonili su ga smjeli Garibaldinci preko grada Komo. Nanovo pokuša Urban sreću, ali ga ratni događaji prisiliše da opet prede preko Ticina.

30. maja predoše Pjemontezi Sesiju. General Cialdini napadne Austrijance kod Palestro, te ih istisne iz njihova smještaja. Doduše pokuša Gyulay da otme Pjemontezima to selo, ali ga potukoše i utjeraše u bijeg. Pobjedu izvojevaše u prvom redu francuski Zuavi, koje toliko zanese hrabrost Viktora Emanuela, da ga nakon bitke imenovalaše svojim kapralom. Ova dvostruka pobjeda kod Palestro otvori saveznicima put do Ticina, preko kojega predoše kod Turbiglio, a da ne nadoše nikakvih osobitih zapreka. Tako je dovršena prva faza ofenzivne operacije savezničke a rat prenesen na lombardsko zemljište.

Ulaz saveznika u Lombardiju bijaše za Austrijance koban. Saveznici naime uvideše, da im treba na lombarskim poljanama izvojevati sjajnu i odlučnu pobjedu, ako će skršiti austrijsku moć u Italiji. Toj odlučnoj borbi podoše u susret. Na zemljištu,

te se pruža od lijeve obale Ticina do velike varoši Magente, zametne se 4. juna bitka. Cijelih 12 sâta trajaše bitka, u kojoj Austrijanci izgubiše što mrtvih, što ranjenih, što zâsužnjenih do 10.000 momaka. Francuzi ostaviše na bojištu 4500 ljudi, a među njima i generale Esprinasse i Cler. Borba se sprva bila raspala u pojedine okršaje za osvojenje sela i njegovih kuća. Pod večer se naprotiv skupila oko Magente, koja ostade u francuskim rukama. Francuske je čete potpomagao veoma uspješno zbor Fantijev. General Mac-Mahon, koji je naj više bio doprinio pobjedi, bude odmah na ratištu imenovan maršalom i dobi počasni naslov hercega od Magente. Fanti naprotiv ne bi niti spomenut u izvješću poslije pobjede.

Sutradan se u jutro Austrijanci povukoše prama rijeci Mincio, a Milan bude oslobođen. Gyulay dade isprazniti tvrđave Pavia, Piacenza, Pizzighettone, Bergamo i Brescia; ostavi jedino jaku posadu da čuva most preko rijeke Lombio. Francuski maršal Baragnay d' Hilliers napadne smjelo na posadu, te je stranom posječe, a stranom zasužnji. Tako dobiše saveznici u svoje ruke Melegnano, te prisiliše Austrijance da pospješe svoj uzmak prama rijeci Mincio. 11. i 12. juna zapustiše gradove Bologna i Ancona, a 22. grad Ferrara.

Poraz kod Magente tako prenerazi Austrijance, da gotovo bez ikakovoga reda ostaviše Milan. U gradu ostadoše ranjenici i bolesnici, zatim dobar dio ratne džebane, te vojnička blagajna, u kojoj je bilo znatnih iznosa određenih za platu vojnika. Posljednje čete, ostavljajući grad, mogoše vidjeti, gdje se kiti trobojnicama, gdje se saveznicima spravlja sjajan doček.

7. juna ude u Milan Mac-Mahon. Uz njega je bio jedan odio druge ratne divizije. Uz naj veće ga veselje primiše građani. Ovo veselje postigne vrhunac, kada 8. juna udoše kroz Simplonski slavoluk u prijestonicu lombardsku Viktor Emanuel i Napoleon, a pratio ih je veći dio vojske.

Napoleonov proglas na vojsku sadržavao je pohvalu za vojnike, koji su bili odvojili u svim okršajima, a osobito kod Marenga. Francuski car primjeti, da time još nije dovršeno djelo talijanskog ujedinjenja, već da vojnike čeka još mnogo rada i žrtava.

U drugom proglasu na narod Napoleon je uvjeravao Lombardane, da nije sišao u Italiju da zadovolji svojoj ličnoj am-

biejji, ili da Francuskoj steče novih držina, već da pomogne hrabrom talijanskom narodu do žudene slobode. Zatim je pozivao stanovnike cijele Italije, da se sakupe pod zastave Viktora Emanuela, ponavljajući svoje obećanje učinjeno prije odlaska iz Pariza, da ne će mirovati, dok Italija ne bude slobodna od Alapa do Adrije.

U svojem proglasu na Lombardane Viktor Emanuel priznade ogromne žrtve, te je bila učinila Lombardija, da joj bude napokon moguće postaviti se pod bijeli križ od Savoje. On svečano obeća, da će se svojski zauzeti, da u zemlji zavlada red i blagostanje, te da će se uz svojega saveznika boriti dok Italija ne bude potpuno slobodna.

Magistrat Milana pozva odmah Viktora Emanuela, da u svoje ruke primi svu vlast, uvjeravajući kralja, da Lombardani imaju samo jednu želju, da budu njegovi podanici; da su to pokušali već g. 1848., ali da im se želja nije bila ispunila, tako da je rad ovog pokušaja trebalo tijekom jedanaest godina da podnese svakovrsna nasilja. Viktor Emanuel imenova na to generala Castelborgo vojničkim zapovjednikom grada, no uskoro ga zamjeni pravnik Vigliani.

Na uzmaku prama rijeci Mincio Austrijanče nijesu gonili saveznici, kojima je bila naj viša briga da prate njihove kretnje. Jedino između Garibaldijevih dobrovoljaca i Urbanove divizije dođe do sukoba kod Seriate i Tre Ponti. Kako Austrijaneci ostavljahu lombardske gradove, tako se oni jednodušno izjavljahu za Viktora Emanuela. Austrijska vojska, koja je sada stala pod direktnom upravom cara Franja Josipa, bijaše pojačana četama iz srednje Italije, Istrije i Dalmacije. Tako ojačana bila je obezbjedila sebi prijelaz preko rijeke Mincio, gdje je namjeravala da ponudi odlučnu bitku. Ali i Garibaldijevi su *lovci* bili dobili pojačanja, jer u njihove redove stupiše dobrovoljci sa svih strana. Njihova je nakana bila da se združe s *Apeninskim lovcima*, koji stajahu pod vodstvom Malechinija. Međutim se približavaše i peti odio francuske vojske. S njime bijahu i toskanske redovite čete i dobrovoljci, tako da su sastavljali po svojem broju posebni odio vojske.

24. su se juna Francuzi primicali, da razvide stanje neprijateljske vojske. Iznenada se nadoše pred Austrijancima,

koji, i ako se nijesu nadali nikakovoj navali, opriješe se hrabro neprijatelju. Krvava je i ljuta bila borba, a uspjeh za neko vrijeme neodlučan. U tom krvavom metežu pokaza Napoleon sav svoj strateški talenat. Zauzeće Solferina, te bijaše ključ cijele operacije, obezbjedi Francuzima pobjedu, a Austrijanci, iznemoreni, gotovo uništeni, trebalo je da misle na bijeg.

U isto vrijeme zauzeše Pjemontesci, svladavši skrajni otpor neprijatelja, na koje se baciše naperenim bajunetima, visočine od S. Martino. Tom prilikom pokaza talijanska vojska skrajni prijezir smrti, a Viktor Emanuel, koji se niti jedan čas nije bio udaljio iz kreševa, održa svoju riječ, da želi biti prvi vojnik talijanske neodvisnosti.

Zadnji traci sunca na zapadu obasjaše svojim krvavim rumenilom bojno polje, na kojem su saveznici slavili dvostruku pobjedu: Solferino i S. Martino. Gubici bijahu na objem stranama ogromni. Saveznici izvojevaše dvostruku pobjedu, ali je i skupo platiše.

Ova pobjeda obezbjedi zaveznicima prijelaz preko rijeke Mincio, te se činilo, da se rat približava posljednjem činu. Saveznici sada trebalo je da istjeraju Austrijance iz glasovitog četverokuta tvrđava Peschiera, Verona, Legnano, Mantova. Iskustvo stečeno 48. opravdavallo je mnijenje onih, koji tvrdahu da tek sada počinje pravi rat. Ali zanos u savezničkoj vojsci bijaše toliki, da se i osvojenje toga strahovitoga četverokuta činjaše mogućim.

Dok je tako cijela Italija stalno računala na potpuni uspjeh vojne, proletjela je kao munja cijelim poluotokom vijest, kojoj s prva niko nije htio vjerovati, da je rat dovršen, a Napoleon pogazio svoju carsku riječ i postao nevjerom.

U večer od 6. jula posla Napoleon III., bez znanja Viktora Emanuela i svoje vlastite vojske, u austrijski tabor pobornika generala Fleury, da izruči Caru Franju Josipu pismo, koje mu, pozivajući se na njegovo čuvstvo miroljubivosti i čovječanstva, nudaše primirje, e da se tako lakše uzmogne ugovoriti mir.

Napoleonov korak zapanji cijelu Evropu. Nakon tako sjajnih pobjeda, kad je već mogao da pobere plodove svojega rada, obratiti se pobjedenom neprijatelju i prositi od njega mir,

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

takova šta povjest još nije poznavala. Ali ova odluka, i ako se je činila na prvi mah nenadnom, bila je već na početku ratovanja zamišljena od francuskog vjerolomnika i izvršena u zgodan čas. Mnogi historičari cijene, da je Napoleon, kad se upustio u rat s Austrijom, nehotice radio na korist Njemačke, tako da njegove pobjede od 59. bijahu uzrokom njegovog poraza od 70. Ali stvari stoje inače. Pronicavim svojim okom predvidi Napoleon uspjeh njemačke konfederacije, te ustajući kao branitelj narodnosnih prava i želja, hotio je upravljati tim pokretom, kad ga već nije mogao zapriječiti. Kad je Napoleon u sastanku od Plombieres-a Cavour-u rekao, da će rat puknuti u Italiji, a mir se potpisati ispod bedema grada Beča, računao je na zgodu, da mu Njemačka, slaba i raskomadana, ostavi slobodne ruke, da potpuno uništi Austriju. To mu je imalo stalno omogućiti, da se uspješno uplete u njemačke poslove, te da na temelju modernijih i pravednijih kriterija obnovi u Njemačkoj protektorat Napoleona I. Kad se pak ta hipoteza ne bi ispunila, bilo je na korist francuskog cara, da Austrija bude oslabljena, ali ne uništena. Austrija bi tako bila privezana uz njega i od straha njegovog mača i od njegove velikodušnosti, Italija pak, oslobođena njegovom pomoći od upliva Austrije, bila bi mu privržena s harnosti, te bi mu u koncerat evropskih vlasti donijela novu silu, dostatnu da ga podupire u obuzdavanju njemačke ambicije, ali nipošto tako jaku, da se postavi protiv njega. Pošto je i u jednoj i u drugoj hipotezi bilo za njega mnogo koristi, razumijeva se po sebi, da je već prije dolaska u Italiju računao i na sjajnu pobjedu i na povoljan mir.

Ratni i politički događaji dokazaše Napoleonu, da o izvršenju prve hipoteze ne mogaše biti niti govora. Francuski se vojnici bijahu pokazali smjeli, oduševljeni, i nijesu držali do pogibli i smrti. Dok je s te strane mogao biti zadovoljan sa svojom vojskom, mislio je strahom na posljedice, te bi nastale, kad bi njegovi vojnici bili samo jedan put poraženi. Osim toga u vrhovnoj upravi vojske vladaše naj veći nered, nepoštovanje i uzajamno preziranje. Bolje nijesu bile niti veze među nižim časnicima, od kojih su neki zastupali aristokratske tradicije iz burbonskog doba, a neki se zanosili idejama prve republike. Francuska, a osobito Pariz, samo površno pokazivaše oduše-

Y
H
B
P
Z
I
T
E
T
C
K
A
B
B
J
M
I
O
T
E
K
A

vljenje za carske pobjede u Lombardiji. Ovo površno oduševljenje nije moglo da ušutka zlovolju, koja se u prijestonici javljala na vijesti o smrti onih hrabrih vojnika, koji ostadoše na bojnom polju. Ovakovo raspoloženje zadavalo je Napoleonu velikih briga. Okrom toga korektno i junačko držanje sardinske vojske potamnjavaše njegovu slavu, jer hotijaše pripisati sve uspjehe jedino i isključivo sebi. Spomenuli smo, da se nije niti jednom riječi sjetio hrabroga Fanti-ja, koji je kod Magente dostojno stajao Mac-Mahon-u o bok. Nijesu mu manje brige zadavali uspjesi Cavourove politike, koji je iz Turina upravljao cijelim talijanskim pokretom. Uzimljući doslovno toliko puta istaknutu nesebičnost Napoleonovu, podupiraše plebiscite talijanskih gradova, koji se jedan za drugim izjavljivahu za sjedinjenje s Pjemontom. Napoleon se očito bojao, da mu takova politika ne osujeti njegove potajne namisli. K tomu ga uzruja i izvještaj carice iz Pariza, da držanje Pruske na Rajni opravdava svaku bojazan, te ga nagovori da se okoristi izvojevanim pobjedama, e da sklopi što povoljniji mir. Kada se uvjerio Napoleon o kritičnom stanju stvari na Rajni, smatrao je, da je došao zgodan čas da ostvari drugu svoju hipotezu, te s toga pruži ruku pomirnicu caru Franju Josipu.

Jutrom 7. jula izruči Franjo Josip generalu Fleury vlastoručan odgovor, u kojem pristajaše na primirje, te pozivaše Napoleona da odredi mjesto sastanku za raspravljenje o pogodbama mira. U svojem odgovoru iznese Napoleon pogodbe, uz koje bi se mogao sklopiti trajan mir, i predloži kao mjesto sastanku Villafranca. Franjo Josip pristane u načelu na predložene pogodbe. 11. su se jula imala sastati oba vladara, a već 8. istoga mjeseca potpisaše predstavnici francuske, sardinske i austrijske vojske primirje do 15. augusta. Napoleon javi to svojoj vojsci, te nadoda, da će se skoro povratiti u domovinu.

10. jula dođe u glavni stan sardinske vojske ministar Cavour. Doznajući, da je sklopljeno primirje, te da će za tim skoro nastupiti mir, gotovo da poludi od srdžbe. Prije svojega odlaska bijaše zabranio turinskim novinama da jave vijest o primirju, što novine i učiniše, prenoseći kasnije vijest iz francuskih novina, u kojima bijaše spomenut jedino Napoleon. To je bilo djelo političkog oštroumlja sa strane Cavourove, jer je ta-

ko mogao pred javnosti svaliti svu krivnju na francuskoga cara. Cavour se u razgovoru s Viktorom Emanuelom toliko zaboravi, da je kralj, e da spasi svoje dostojanstvo, morao prekinuti svako daljnje raspravljajanje sa svojim ministrom. Isto tako trebalo je da čuje oštrih riječi i princ Napoleon, koji je uzaludno nastojao da uvjeri Cavour-a, kako je daljnje ratovanje moglo staviti u veliku pogibao prijestolje Napoleonovo, te kako je za Sardiniju od velike koristi, što će dobiti Lombardiju, Parmu, Modenu i Toskanu. Ali sve te riječi nijesu mogle umiriti Cavour-a. Zatraži novi dogovor s kraljem, te ga stade zaklinjati da ne dopusti, da se primirje preokrene u mir; da sam nastavi rat. Kad njegove riječi ostadoše bez uspjeha, povrati se u Turin, ali prije prikaza svoju ostavku.

11. se jula sastade Napoleon s Franjom Josipom u Villafranca. Nakon jednosatnog pretresanja budu uglavljene pogodbe mira, te bijaše potpisan u Zürich-u 10. septembra 1859. Preliminarima u Villafranca rat bude prekinut. Pogodbe ovog mira, koji tako nenadno uništi sve nade Talijanaca, bijahu ove: Napoleon će i Franjo Josip podupirati ostvaranje talijanske konfederacije, čiji će začasni predsjednik biti rimski papa; car austrijski ustupa svoja prava na Lombardiju, izuzevši Mantovu i Peschijeru, caru francuskome, a ovaj će ustupljene zemlje predati kralju sardinskome; Venecija će sačinjavati dio talijanske konfederacije, ali će i na dalje ostati pod upravom Austrije; veliki će se vojvoda Toskanski i knez Modenski povratiti u svoje zemlje, ali bez tuđeg posredovanja; udijelit će se svakomu potpuna amnestija, oba će se cara obratiti S. Ocu, tražeći od njega da u svoje zemlje uvede potrebite reforme.

Ovi uslovi mira budu potpisani 12. jula. Viktor Emanuel postavi uz svoj potpis opasku: *U koliko se mene tiče.* Kaže se, da mu je tu klauzolu prišapnuo sam Napoleon. Ovako primajući proširenje svojega teritorija nije vezao ruke niti sebi, niti ostalim talijanskim pokrajinama, da se izjave za sjedinjenje s Pjemontom.

Napoleon se i Viktor Emanuel na to oprostije od svoje vojske. Naj prije podoše u Milan a odatle u Turin. 17. jula otputova Napoleon u Francusku. Viktor Emanuel bijaše svagdje dočekan s naj većim zanosom, a Milan se pokazao veoma umje-

ren u svojim iskazima simpatije prama Napoleonu, ali Turin nije hotio ni znati za njega.

Rattazzi preuze na se zadaću da sastavi novo ministarstvo, što je bilo potrebno nakon odstupa Cavourova. Da se jasno pokaže, kako novi kabinet ne namjeravaše ni za dlaku odstupiti od nacionalne politike Cavourove, bude pozvan u ministarsko vijeće i La Marmora, o kojem bijaše poznato, da je osvjedočeni zastupnik Cavourove politike.

Odmah ćemo opaziti, da, osim druge tačke, svi uslovi mira ostadoše mrtvo slovo. Dogadaji su se razvijali bez obzira na ugovore.

Оцјена.

„Србобран“. Народни српски календар. За годину 1908. Уредио *Светозар Прибићевић*. Цијена 1 круна. Издање и штампа Српске штампарије у Загребу. 8 стр. I-XLII. и 148.

Овај календар, који је навршио већ петнаесту годину, — може се пунијем правом назвати популарном *народном књигом*, којему је и ове године његов вриједан уредник *г. Св. Прибићевић* поклонио толико бриге и рада, да није баш ни нај мање лошији, но је још бољи од прошлогодишњег календара.

Сталном рубриком „*народни добротвори*“ његује ова књига у народу идеју *меценатства* као нај јаче материјалне полуге образовању овако маленог, сиромашног и са свију страна скученог народа, као што је народ српски. Доносећи уз вјерно и вјештачки изведене ликове досадањих мецената — красне биографије истих, буди овај календар пожртвованост у богатих наших Срба, указујући им примјерима пут и начин, како могу одужити дуг свога родољубља. До сада се може рећи, да су овакви чланци у овој књизи привриједили *српској просвјети* више, но што се може на први мах и замислити.

Од ликовā заступљени су у овом календару ови српски добротвори: *Селизар Боборон, Миша Кресћин, Тодор М. Симић, Каћарина Симић и Ђоко Симуновић*.

На првом мјесту доноси ова књига исторични чланак: Први привилегијални народноцрквени сабор у Крушедолу 1708. г.

од *Рад. М. Грујића*, који је описан вјерно и даје јасну слику положаја и политичких одношаја, у којима се наш народ налазио живући тада овдје. Исти чланак доноси снимак *синђелије* издане оц истога сабора.

Даље *Јов. Ж. Буџа* украсио је овај календар својом кратком, али врло поучном причом „У мењави“, која се одликује свим оним особинама, којима сјаје и остале овакове врсти приче доброг писца *Буџе*.

Од пјесама имамо „Американци“ од *Пере Будисављевића*, у којој се описују американске невоље и јади, даље народну пјесму „Приморска ћевојка“ од *Д. Миковића*, која је добро дошла народу нашем.

Поред ових радова истакнућемо и чланак *Мирољуба* „Породица је главна основа нашем народном опстанку“. Писац исправља нај главније питање народа; *оснивање* породица, чланак оваков доћи ће добро сваком члану народа а писац је врло добро урадио, што се бавио нај важнијем питањем живота народњег. Дао бог да нас он са таким ваљаним радовима у овој књизи сваке године обдари.

У „Србобрану“ се сусретамо и са причом „Ђаволово крмче“ од *Милана М. Делића*, која је популарно и јасно обрађена тако, да ће народу нашем служити за ваљану *поуку*. Затим су двије српске народне каже: „Личке змије и Личка Груда од *И. Трпиче*; Св. браћа Кирило и Методије и Борис Михаило од *Д. Миковића*, приповијетке из народа „Наша рањава пета“ од *А. Прибићевића*; „За црних дана“ од *М. Ђурића*.

У чланку „Никола Беговић као васпитаћ“ од *Др. В. Бакића* народу се приповијета о човјеку који му је сав свој живот посветио.

Има и неколико чланака за привредну и народну поуку као: „Нешто о раду пољачких (*Kóllek Rolniczych*) Земљорад: Задруга“ од „А“; „Из живота и рада српске земљорад. задруге у Брачевсима“; „Из пчеларства“ од *Ј. Живановића*; и „Наш народни рад“ од *Ј*.

Књига има 50 прекрасних умјетничких *слика*, 50 репродукција слика и ликова, израђених фино у Срп. Штамп. у *Загребу*. Она је први завод у земљи и по њој можемо без *шумине*. Све су слике из садашњег српског народа или из прошлости. Ту су Срби — посланици из Далмације у Бечком парламенту: *Др. Душан Баљак* и *Михајло Бјеладиновић*.

Овај календар заслужује да се нађе у свакој српској кући као народна годишња књига.

Милан Павлов Јовановић.
Вуковар (Сријем).

БИЉЕШКЕ — BILJEŠKE.

Књижевност, Умјетност и Наука.

† *Špiro Brusina*. Umirovljeni univ. profesor u Zagrebu, Špiro Brusina, rođen u Zadru 1845. godine, umro je u četvrtak 21. o. m. Postao je profesorom zoologije 1876. u Zagrebu. Pisao je mnogo djela prirodoslovna, koja su mu pribavila odličan glas kod cijelog učenog svijeta. Bio je i upravitelj prirodoslovnog universitetskog muzeja u Zagrebu i odvojio je otkrivanjem novih školjki. Godine 1901 pošao je u mirovinu. Laka mu bila crna zemlja i vječna slava!

— *70.-obljetnica života Profesora Jagića*. Ove godine 6. juna vrši prof. V. Jagić u Beču 70 godina života. Njegovi učenici po Austriji, Njemačkoj i Rusiji izdavaju njemu na počast Spomen-knjigu, koja se štampava u Berlinu.

— *Odlikovanje profesora L. Adamovića*. Dr. Luju Adamović, p. d. u Beču, bio je odlikovan prvom nagradom, biva zlatnom medaljom, na ovogodišnjoj poljoprivredno-botaničkoj izložbi u Gandu (Gentu) u Belgiji.

Sada je pozvat u Montpellier da drži ovog ljeta predavanja prigodom botaničkog kongresa. Nadamo se da će se naš naučnjak svakako odazvati ovom pozivu.

— *Muratove slike na izložbi u Zagrebu*. Na jugoslavenskoj umjetničkoj izložbi u Zagrebu naš dubrovčanin Marko Murat, akademski slikar, pro-

fesora na II. biogradskoj gimnaziji izložio je više slika između kojih je „Lopudska sirotica“, koju osobito hvale, jer je puna smjela poleta i tehničke vještine. Ovaj nas uspjeh našeg umjetnika vrlo raduje te mu čestitamo!

— *Гарибалди и његово доба у „Србу“*. Прошле године 4. јула славила се у Италији стота обљетница Гарибалдијева рођења. Академија је наука у Београду била расписала награду на пријевод Успомена Гарибалдијевих. Кад је стјечај био већ затворен, професор италијанске литературе и језика Валтер барон Љубибратић ријешео се да пише своју радњу: Гарибалди и његово доба, те је обећао „Србу“. Тако је први комад ове врло занимиве радње био већ објелодањен у листу у његову броју 23. 1907., други у 6. бр. 1908, трећи доноси овај број „Срба“ и наставиће даље радњу.

Ова радња износи главне догођаје из живота Гарибалдијева и њихове везе с политичким догођајима у Италији, који започеше 1849. год. а довршише 1870. г., кад је освојен Рим, а Италија постала олободна.

Свраћамо розорност читатеља на ову занимиву радњу и не сумњамо, да ће је они пратити позорним оком до конца.

— *Dubrovnik slavljjen u Novom Sadu*. Novosadsko srpsko zanatlijsko pjevačko društvo „Neven“ daje u nedjelju 31 (18) maja o. g. u Velikoj dvornici „Majerova Hotela“ u Novom Sadu svojim članovima i ostalom građanstvu

i gostima uz sudjelovanje srpske zanatlijske ženske omladine Zabavu s igrankom *u slava hiljadugodišnje dične prošlosti i u pomen stogodišnjice pada slobode Grada Dubrovnika*. Proslava i pomen slavnog Dubrovnika na dalekom Dunavu po sebi ima da u svim Dubrovčanima pobudi osjećaje iskrene harnosti; Još više što se ta Slava vrši starim dubrovačkim umotvorima, jer iza uvodnog govora predsjednikova predstavlja se dramatski spjev u tri prizora sa pjevanjem i sviranjem iz djela i odlomaka naj boljih dubrovačkih pjesnika: Gundulićeve „Dubravke“ i „Osmana“, Palmotićeve „Pavlimira“, Vetranićevih, Nalješkovićevih i Čubranovićevih maškarata, Marina Držića „Stanca“ i Marka Bruerovića koleda. Taj je dramatski spjev sastavio iz književnog predanja i istorijskih uspomena profesor Jovan Živojnović. Pjesme za pjevanje komponovao je i za orkestar instrumentovao g. Isidor Bajić.

Spjev se dijeli u tri prizora.

Treći je prizor: Bedemi grada Dubrovnika. Pomračenje. Pad Dubrovačke slobode. Lica su Vijećnik, Hercegovac, Marko Bruerović, sin franc. konsula u Dubrovniku, Vila, Gundulićev sjen, Glasnik, franceski časnik, franc. vojnici. Dogada se 31. januara 1808.

Zahvalni smo ljubaznoj i prijatnoj pomisli Novosadana prama Dubrovniku i stalni smo da tumačimo nama jednake osjećaje naših građana a nadamo se da će se u Dubrovniku ove jeseni dobiti ovaj spjev da bude proslavljena njegova 1000. god. dična prošlost.

— *Stječaj*. Srpska kr. Akademija Nauka u Biogradu izdala je dva stječaja za nagradu knjiga. Jedan je za

nagradu iz fonda D. Stamenkovića od 1000 dinara u zlatu. U djelu može se govoriti: 1. O Srpstvu i srpskoj misli. 2. O otačastvoljblju. 3. O vjeri. 4. O moralu i istini. 5. O radu i prilježavanju. 6. O čuvanju zdravlja. Djelo može biti originalno ili prevedeno. Rok je stječaju do kraja septembra o. g. Nagradeno će djelo Akademija rasturiti po narodu u 25.000 egzemplara. Drugi je stječaj iz fonda M. Ž. Petrovića. Nagrada je od 600 din. u zlatu za najbolje djelo iz ekonomskih nauka. Izbor je i veličina spisa ostavljena piscu na volju. Rok je do 31. decembra. Nagradeno je djelo svojina pišćeve, koji će primiti nagradu kad donese Akademiji 50 komada štampanog djela.

Nagrada za školске књиге. Расписана је награда за Историју и Земљопис Херцег-Босне у основној школи. Имаду се написати двије књиге за III. и IV. р. српских школа у Херцег-Босни. Историја треба да буде са сликама а Земљопис да узима засебне карте Босне и Херцеговине и српских земаља на Балкану. Рок је стјеचाју до 15. августа 1908. Награда је од 600 К за сваку књигу. Књиге ће постати својином Великог Просвјетног Савјета у Сарајеву, који је расписао награде.

— *Srbi u Madžarskoj*. Po službenoj madžarskoj statistici ima 495.105 Srba. Ovim podacima ne može se pokloniti puna vjera i po bespristranom računanju ima 600 456 Srba a 200.000 Hrvata.

Srbi žive gotovo isključivo u tri madžarske županije, biva: u Bačkobodroškoj 197.101, u Temišvarskoj 62.813 i Torontalskoj 186.231. U više drugih županija ima Srba rasturenih u manjini; i ima ih preko 10.000 u

Baranji, t. j. 16.246; u Krakosarenskoj ima ih 11.862, u Peštanskoj 10.703. Srbi su u većini samo u Torontalskoj županiji; u Bačbodroškoj županiji dolaze poslije Mađžara a u Temišvarskoj ima ih manje nego Rumunja i Nijemaca a više nego Mađžara.

P — *Rugjo Bošković i graditelj Talijanac Piermarini.* Mnogima je poznato glasovito pozorište *Della Scala* u Milanu kao i kraljevska palača u *Caserta* blizu Napulja. Ali ne zna svak, da je Giuseppe Piermarini osnovao ovo pozorište i da je imao glavnu ulogu u gradnji napomenute palače, kao što je zgradio mnogo drugih lijepih zgrada. Ne zna također svak, da je bio naš Rudo Bošković, koji je otkrio u njemu, kad je bio mladić, izvanredne sposobnosti. Pošto se slavila stota obljetnica njegove smrti 18. februara ove godine (on je dakle umro 18 dana poslije ukinuća dubrovačke republike) kazaćemo nešto o njemu.

Piermarini se rodio u Foligno, talijanskom gradu u Umbriji, od oca trgovca, koji je svog sina bio uputio u trgovinu. Ali njegov sin *Giuseppe* često bi ostavio očevu trgovinu, pak bi se zatvorio u sobu da prelistava velike knjizurine o mehanici i astronomiji. Njegov se graditeljski dar zarana ispolji te on pored oskudice sredstava i velikim naporom zgradi glob. Tada jednom pode kroz Foligno naš Rudo, upozna mladoga Piermarini i pode da vidi njegov glob. Rudo se zadivi mladiću, reče mu da ga očekuje velika budućnost, progovori mu s ocem i nagovori ga da pošalje sina na nauke u Rim.

Mladić pode u Rim, nakon malo ostavi učenje mehanike i astronomije i počeo učiti arhitekturu u glasovitog i najučenijeg talijan. arhitekta Vanvitelli.

Kad svrši nauke Piermarini bio b se možda izgubio u kojem neznatnom gradiću ili selu, da se Vanvitelli nije njega sjetio nakon nekoliko godina, kad je gradio kraljevsku palaču u *Caserta*, te ga pozove da mu pomaže. Vanvitelli dade smrtni udarac baroknom stilu, i bješe prionuo uz stari klasični stil, kojemu bješe vjeran i Piermarini. Kraljevska palača duga je na južnoj strani 253 m, visoka 41 m, ima 240 prozora po 37 prozora na svakom podu na čelu. Njegovu poljanu opkoljuju dvije zgrade za kasarne u eliptičkom obliku; one su duge 260 m, široke 21 m, a visoke $8\frac{1}{2}$ m. Ove dvije zgrade nose dvije krasne tarase. Palača ima troje dveri, srednje uvadaju u veličanstven osmokatni vestibulo sa 64 stupa od sicilskog mramora. Odovle se vide četiri dvorišta, a svako je dugo 70 m, a široko 53 m. Na desno su časne stube ili basamac, kojih ima 116 a svaki je od jednog komada mramora. Ima dvorska kapela bogata mramorjem i zlatom a urešena je sa 16 stupova. Dvorsko pozorište ima 12 korintskih stupova, što su držali da su od afričkog mramora izvađeni iz Serapidina hrama u Puteoli, ali su iz Sirakuze. Tu je svirao i gudio Paisiello, tu su se predstavljale Metastasijeve melodrame. Pozorište osim kraljevske lože ima ih još drugih četrdeset. Pozornica može se otvoriti i može se iza nje predstavljati na široku otvorenu polju.

Kraljevske su odaje veličanstvene, urešene slikama, basrelievima, drugim kiparijama i dragocjenim mramorjem; prva dvornica koju zove *degli Alabardieri* duga je 24 m.

Dvorski je sad veličanstven, ureden kao onaj u Verseillesu, sa stoljetnim drvećem, kipovima, vodoskocima, vo-

dopadima a za to je iz Maddaloni na veličanstvenom umjetnom vodovodu dovedena voda, koja teče kao rijeka. S velike tarase krasota je razgledati okolicu.

Vanvitelli ne gradaše dugo sam onu palaču: ne mogaše ino a da ne pozove 1765 Piermarinia k sebi u Kazertu, koji do njega postane tumačem i revnim sljedbenikom novoklasičnog stila. Kad carica Marija Terezija pozove u Milan Vanvitellia, ovaj povede sobom Piermarinia, pa kad se prvome dodija život u Milanu, preporuči za nasljednika Piermarinia, kojeg carica imenuje c. kr. arhitektom, građevnim nadzornikom u Lombardiji i profesorom u Milanu. On se proslavi sa mnogo grada a nadasve pozorištem Della Scala, koji bješe naj veća zgrada ove vrste u Evropi; može sadržavati preko četiri hiljade gledalaca; dvonica je okrugla i veoma akustična te štedi glas pjevača što mnoga druga manja pozorišta teško umaraju. Piermarini zaslužan je za mnoge zgrade u Milanu. On sagradi čelo Brere i nadbiskupije, Zalagaonicu, uredi neke ulice i jedan odio grada, osnuje gradske sadove, osnuje kraljevsku palaču i jedno kazalište blizu njega i više palača, kao Belgiojoso. Izvan Milana čelo univerziteta u Paviji i sjemenište; kraljevski dvorac u Monzi, palaču lijepih umjetnosti u Mantovi i mnoge druge zgrade.

Za francuske provale Piermarini izgubi svoju službu i povuče se u rodni grad. Tu se opet poče zanimati mehanikom i astronomijom kao u mladosti i tu i umre 18. veljače 1808. Foligno mu je rodni grad proslavio stotu obljetnicu.

Нове Књиге и Листови.

Проф. Милан Недељковић: Опћа Географија за средња училишта II. издање у Сремс. Карловцима. Срп. ман. штамп. 1907. Књига одобрена од Вис. Зем. владе у Загребу.

Извјештај главног одбора друштва за школеску хигијену и народ. просвјетивање о раду 1906 г. Београд, штамп. Д. Обрадовић. 1907.

„Novo Sunce“, мјесећник за знапствено проучавање supernormalних психичких феномена. Уредник др. Gustav Gaj. Загреб.

Бој на Косову. — Сеоба Срба. — Црна Гора. Критика Руварчеве школе. Написао Јаша Помић. Нови Сад. Српска шт. Др. Свет. Милетића. 1908. Стр. 127. 8.⁰ Цијена 2 К.

Osveta. Pripovijest iz XV. v. Češki napisao: *Dragutin Sabina*. Preveo: Selim Rakošev. Sisak 1907. Štamp. Janka Dujaka. Strana 35. Cijena 20 para.

A. P. Čehov i Crni Kalugjer, preveo Selim Rakošev. Zagreb nakladom prevodioca. Tisk. Br. Kralj. 1906. str. 40.

Хенрик Ибзен: Народни непријатељи, позоришна игра у 5 чинова, с њемачког превео Ст. Предић. Приказано у Новом Саду 27. новембра 1907.

Очигледна настава, по Д. Н. Hefenstein, прев. Вој. Р. Младеновића, учитеља. Јагодина, штамп. Ђорђевића и Гилића 1907. Цијена 0-30. дин.

Калиграфски Углед Вице Малешина. У тврдим корицама са 20 прегледалица ћирилице, латинице и њемачког красописа као и дивних монограма. Набавља се код писца учитеља трговачке академије у Биограду.

Српски Гласник политички демократски лист, српске радикалне странке. Ур. др. Мих. Богдановић Томић. Пакрац.

NA ZNANJE.

Pomenbroj (Spomenica) „Srd“ o stotoj obljetnici ukinuća dubrovačke republike (31. januara 1808) obuzeće **prvo pet brojeva** lista 1908. t. j. dva za januar, dva za februar i onaj 15. marta; imaće dakle naj manje **240 stranica**, jer je gradivo, koje su gg. Saradnici posvetili ovoj zgodi, **veoma obilno**. Ovo je gradivo i mnogo **raznovrsno** i stiglo je iz svih **naših krajeva**. A da Spomenica bude što zanimivija i ljepša, nijesmo štedili ni truda, ni troška, te će biti **ilustrovana sa više nego pedeset slika**. Tim smo naročito htjeli da ugodimo svakomu, koji je u „Srd“-evu kolu ili kao Predbrojnik ili kao Saradnik; **Spomenica će dakle biti odeblja i lijepa knjiga**.

Ko nije pretplaćen na list moći će dobiti Pomenbroj za **4 Krune** na običnom papiru.

Divotizdanje u kromopapiru stajaće **5 K.**

Molimo svakoga ko želi nabaviti Pomenbroj da ga **odmah** naruči

Upravi SRPSKE DUBROVAČKE ŠTAMPARIJE

Dr. M. Gracića i dr. — Dubrovnik.

JESTE LI   PLATILI

СРЂ SRGJ

Ako nijeste, požurite se na postu
i pošaljite novac

Administraciji „SRGJA“ u Dubrovniku
naznačujući na kuponu za koji rok plaćate za ovaj list.

 Molimo naj ozbiljnije Gospodu Predbrojnike,
koji još nijesu podmirili predbrojbu, ma i da smo ih već
jedanput, štoviše dvaput naročitim po-
zivom opomenuli, da nam svakako tije-
kom ovog mjeseca poštanskom naputnicom po-
pošalju predbrojbu.